

KAHVECİBAŞI NAKŞİ MUSTAFA AĞA'NIN (Ö. 1764) HAYATI, ESERLERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ*

*Life, Works and Literary Personality of
Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa (died 1764)*

Cenk AÇIKGÖZ**

ÖZ: Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa (ö. 1764); I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa devirlerini idrak etmiş bir Enderun mensubudur. Eyyübî namıyla da anılan Nakşî, III. Mustafa döneminden önce birçok vezirin yanında müezzinbaşı olarak görev almıştır. Daha sonra III. Mustafa ile yakınlık kurarak padişahın gözde devlet adamlarından olmayı başarmıştır. III. Mustafa Han'a kahvecibaşı, musahip ve tebdil hasekisi olarak hizmet eden Nakşî aynı zamanda hattat, şair ve tarihçidir.

Bu makalede Nakşî; devlet adamı, şair ve yazar yönleriyle ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Birinci bölümde Nakşî'nin hayatı, ölümü, terekesi, Enderun'daki faaliyetleri, padişahlarla ilişkileri ve tarikat mensubiyeti üzerinde durulmuştur. Dönemin tarih kitapları ve arşiv belgelerinde Nakşî hakkında verilen bazı bilgiler ortaya konmuştur. İkinci bölümde ise Nakşî, şair ve yazar olarak ortaya koyduğu eserlerle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda *Nakşî Divanı* ve *Vekâyi'-i Sultânî / Târîh-i Nakşî* adlı eserlerin içeriği üzerinde durulmuştur. Nakşî'nin Osmanlı arşiv belgeleri, şiir mecmuası vb. kaynaklarda geçen şiirleri hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca Nakşî'nin edebî kişiliği ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa, Eyyübî, III. Mustafa, Tebdil, Divan

ABSTRACT: Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa (died 1764) is a member of Enderun who lived during the reigns of Mahmud I, Osman III and Mustafa III. Nakşî is also known as Eyyubi. Before the Sultan Mustafa's reign, he served as a müezzinbaşı (chief muezzin) with many viziers. He succeeded in establishing a close relationship with Mustafa III and becoming one of the favorite state officials of the sultan. He served to Mustafa III as a kahvecibaşı (chief coffee maker), musahip (chat friend) and tebdil hasekisi (incognito attendant). Nakşî is also a calligrapher, poet and historian.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Üzeyir Aslan danışmanlığında hazırlanan "Nakşî-i Eyyübî [Ö. 1764] Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur (Açıköz, 2016).

** Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, BOLU, cenkacikgoz@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9747-3354

Geliş Tarihi / Received: 10.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 19.04.2022

Yayın Tarihi / Published: 29.07.2022

In this study, Nakşî was introduced in detail as a statesman, poet and writer. In the first part, information was given about Nakşî's life, death, inheritance, his activities in Enderun, his relations with the sultans and his sect. Some information about Nakşî in the history books and archive documents was revealed. In the second part, Nakşî was evaluated with his works as a poet and writer. The content of the books named *Nakşî Divanı* and *Vekâyi'-i Sultani / Tarih-i Nakşî* were emphasized. Information was also given about Nakşî's poems in Ottoman archive documents and poetry macmuas. In addition, the literary personality of Nakşî was evaluated in detail.

Keywords: Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa, Eyyubi, Mustafa III, Incognito, Diwan

Giriş

Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa XVIII. yüzyılın kayda değer devlet adamları ve şairleri arasındadır. Bununla birlikte Nakşî'nin hayatı, devletteki rolü, III. Mustafa ile ilişkileri ve edebî yönü yeterince bilinmemektedir. Dolayısıyla Nakşî'nin devlet adamı ve şair olarak, iki ayrı yönüyle de etraflıca tanıtılması ve ilim âleminin dikkatine sunulması gerekli görülmüştür. Bu makale ile Nakşî'nin hayatının her iki cephesini de aydınlatmak, böylece Nakşî hakkında hem tarih hem de edebiyat sahasına katkı sağlayacak bilgileri bir araya getirmek amaçlanmıştır.

Makalede Nakşî'nin hayatı hakkında tarih kitapları, arşiv belgeleri, tezkireler ve Nakşî'nin eserlerinden elde edilen malumat, belli bir düzen içerisinde sunulmuştur. Nakşî hakkında arşiv belgelerinde geçen kayıtlar¹ bir hayli fazla olduğundan sadece bazı kayıtlar seçilmiş ve önemli görülen kısımlar makalenin hacmini aşmayacak ölçüde alıntılanmıştır. Nakşî'nin yaşam öyküsü, ölümü, terekesi, Enderun'daki görevleri, başta III. Mustafa olmak üzere padişahlarla ilişkileri ve tasavvufla irtibatı hakkında bilgi verilmiştir. Nakşî'nin şair ve yazar olarak ortaya koyduğu eserler de incelenmiş, *Nakşî Divanı* ve *Vekâyi'-i Sultânî / Târih-i Nakşî* adlı eserleri ele alınmıştır. Nakşî'nin *Divan*'daki şiirleri ve edebî kişiliği hakkında ayrıntılı değerlendirmelerde bulunulmuş, ayrıca *Divan* dışındaki kaynaklarda geçen (arşiv belgesi, şiir mecmuası vb.) bazı şiirleri hakkında da bilgi verilmiştir.

1. Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa'nın Hayatı

1.1. Ana Hatlarıyla Nakşî'nin Yaşam Öyküsü

Biyografik kaynaklarda Nakşî'nin doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Nakşî, *Vekâyi'-i Sultânî Târih-i Nakşî* adlı eserinde Kastamonu'da doğduğunu belirtir. Nakşî'nin babası Kastamonu mütesellimi Hasan

¹ Arşiv belgelerini araştırırken yardımlarını gördüğüm Dr. Göker İNAN'a ve bazı belge numaralarının tespitinde doktora tezinden yararlandığım Dr. Öğr. Üyesi Cem GÖRÜR'e teşekkür ederim.

Bey'dir.² Ecdadından bir zatin adı da Haydar Paşa'dır (Uzunçarşılı, 1929: 12). *Hâkim Efendi Tarihi*'nde "Nakşî Seyyid Mustafa Efendi" olarak anılması, Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğine işaret eder (Güngör, 2019: 1158). III. Mustafa dönemine ait hesap defterlerinden Nakşî'nin bir erkek, bir de kız kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Nakşî'nin Süleyman adlı kardeşi Enderun'da çavuştur.

Süleyman Çavuş'un Zilkade 1171/Temmuz-Ağustos 1758'de hâlâ hayatta olduğu anlaşılmaktadır (BOA, *T SMA.D*, 2402/57). Nakşî'nin adı belirtilmeyen ve padişah tarafından çok değerli bir gerdanlık ihsan edilen kız kardeşinin ise Safer 1172/Ekim-Kasım 1758'de hâlâ hayatta olduğu bilinmektedir (BOA, *T SMA.D*, 2403/50). Kaynaklarda Nakşî'nin medeni hâli ve çocukları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Enderun'da Has Oda'ya alınanların çoğunda görüldüğü üzere Nakşî'nin ömrünü hiç evlenmeden geçirmiş olma ihtimali yüksektir.

Nakşî'nin babası Hasan Bey, kendisine muhalif olanların dedikodu ve çekiştirmeleri yüzünden mütesellimlikten azledilmiştir. Görevinden ayrılmak zorunda kalınca İstanbul'a gelmiş ve Eyüp'e yerleşmiştir.³ Hasan Bey, geçimini sağlamak için Kastamonu'ya giderken bindiği geminin batmasıyla boğularak hayatını kaybetmiştir. Küçük yaşta öksüz ve muhtaç bir hâlde kalan Nakşî, çeşitli sanatlar öğrenmesi için meslek erbabına çırak verilmiş, sonunda nakkaşlığı seçmiştir (Uzunçarşılı, 1929: 12). I. Mahmud Han zamanında Enderun-ı Hümayun'da çırağ olan Nakşî (Vâsıf, 1270: 169; Güngör, 2019: 1158) Enderun'da Yedikulelizâde Seyyid Abdülhalîm Efendi'den sülûs ve nesih yazı eğitimi almış, talik hatta da ustalaşmıştır (Kurnaz ve Tatcı, 2001: 1091; Koç, 2014: 497). Nakşî'nin zamanına göre iyi bir tahsil gördüğü, Arapça ve Farsça da bildiği söylenebilir (Uzunçarşılı, 1929: 14).

Nakşî, öğrenimini tamamladıktan sonra Yeniçeri Ocağı'na yazılmış; 1148/1735 yılında başlayan sefere katılmıştır. 1735-1739 yıllarında Rus-Avusturya ordularına karşı girişilen savaşta Avusturya cephesindeki

² Nakşî'ye ait bir vakıfnamede geçen "Kahvecibaşı Mustafa Ağa Nakşî İbn-i Hasan Ağa" ifadesi de bunu doğrulamaktadır (BOA, *T SMA.D*, 6950/1).

³ Bu sebeple Nakşî, kaynaklarda "Eyyûbi" (Koç, 2014: 497) veya "Eyyûblu" (Kurnaz ve Tatcı, 2001: 1091) namıyla da anılır. Ayrıca Eyüp'e mensubiyetini vurgulamak için şiirlerinde mahlasını Nakşî Eyyûbi (K. 13/11, K. 127/24, G. 455/5, G. 479/5), Nakşî-i Eyyûbi (K. 118/29, K. 140/7, G. 169/7), Eyyûbi Nakşî (K. 37/14), Eyyûbi Nakşî Mustafâ (K. 18/9) ve Mustafâ Eyyûbi Nakşî (K. 19/7, M. 552/V) şeklinde de kullanmıştır. Bu durum, Nakşî'nin Eyüp Sultan hazretlerinin adıyla anılan bir semtte yetişmiş olmaktan onur duymasıyla ilgili olabilir.

Adakale, Mehadiye vb. muharebelerde yer almıştır. Belgrad Antlaşması'nın ardından sefir olarak Avusturya'ya gönderilen (1740-1741) Cânibî Ali Efendi'ye müezzinbaşı olmuş ve onunla Viyana'ya gitmiştir. Avrupa'dan dönen Nakşî, Yeniçeri âzâlığında sadrazam olan Seyyid Hasan Paşa (1743-1746) ve Tiryaki Hacı Mehmed Paşa'nın (1746-1747) veziriazamlıkları sırasında onlara da müezzinbaşı olmuştur.

Nakşî, 24 Ağustos 1747'de sadrazam olan Firârizâde Abdullah Paşa'nın da müezzinbaşı olmuş, aynı yıl Enderun-ı Hümayun'un Kiler-i Hassa bölümüne çırağ edilmiştir (Uzunçarşılı, 1929: 12-13). Hane-i Kiler'de 10 yıl geçiren ve bu sırada kendisine sahip çıkan olmadığından yakınan Nakşî, III. Osman Han'ın kısa süren saltanatının ardından yeniden terfi etme fırsatı yakalamıştır (Açıköz, 2016: 220-222).

III. Mustafa Han 16 Safer 1171/30 Ekim 1757 tarihinde hükümdar olmuş, padişahın emriyle “Hâne-i Kîlâr'dan Hâne-i Hâssa'ya nakl buyurulan Nakşî Mustafa Ağa kullarına” acemilik bahşişi olarak “ihsân-ı hümayûn buyurulan 200 gurus” verilmiştir. Ayrıca “bâ-hatt-ı hümayûn, kânûn olmak üzere, Hâne-i Hâssa'ya nakl buyurulan Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazînedeki ihsân-ı hümayûn” olarak “1 aded yeşil çuka kaplı zagrasi ve yaka ve kapakları semmûr içi bâçe kontoş kürk, 2 aded Frengî dîbâ kaftan, 1 aded entârî, 2 aded çakşır, 1 aded çâr şâl kuşak, 1 aded destâr, 1 aded kavuk” teslim edilir (BOA, *TSMA.D*, 2402/48). Sultan, cülustan iki gün sonra da (18 Safer 1171/1 Kasım 1757) Nakşî'yi rüşünü ispatladığı ve yetenekli olduğu düşüncesiyle kahvecibaşılık görevine getirir (Vâsıf, 1270: 169; Uzunçarşılı, 1929: 13; Akbayar ve Kahraman, 1996: 1140).

Nakşî'ye, “hazine kethüdâlığı”ndan çıkan müteveffa Vezir Halil Paşa'dan boşalan yetmiş kese faizli bir “mukâta'a” geciktirilmeden verilir, çeşitli ev eşyaları vb. pek çok ihsanda bulunulur (Vâsıf, 1270: 169; Güngör, 2019: 1158). Nakşî, yeni görevinin ardından padişahın emriyle Enderun ve Birun'daki olayları kaydetmeyi amaçlayan *Vekâyi'-i Sultânî / Târîh-i Nakşî* adlı eserini yazmaya başlar (Uzunçarşılı, 1929: 13). Bir yandan da III. Mustafa Han'a musahip ve tebdil hasekisi olarak hizmet eder (Kurnaz ve Tatcı, 2001: 1091; Gürkan ve Yücer, 2021: 152-153; Koç, 2014: 497). III. Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarında çıktığı tebdillerde başlıca görevli Nakşî Mustafa Ağa'dır (Görür, 2020: 159-161). Nakşî, devlet işlerinin yanı sıra şiir, inşa ve musikiyle de ilgilenmiştir (Koç, 2014: 497). Hacimli bir

divana sahip olan Nakşî'nin bazı şiirleri⁴ bestelenmiş ve güfte mecmualarına alınmıştır (Konya, 2013: 74, 106). Nakşî babayiğit, düzgün, kanaatkâr, cömert, hayırsever, ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşan bir zat olarak bilinir (Vâsıf, 1270: 169; Akbayar ve Kahraman, 1996: 1140). Bununla birlikte dostane düşüncelerle bazı devlet işleri hakkında tartışma ve mücadelelere girişmiş, siyasi konulara ve devletin önemli işlerine müdahale etmiştir (Vâsıf, 1270: 169; Akbayar ve Kahraman, 1996: 1140). Ebûbekir Râtib Efendi bu bağlamda Nakşî'nin adının da karıştığı bir rüşvet skandalını nakleder. Buna göre Avrupa'da yalnız kalan ve Avusturya'ya karşı müttefik arayan Prusya kralı II. Frederick, 22 Mart 1761'de Osmanlı İmparatorluğu ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalamış, daha sonra buna ek olarak bir saldırı ve savunma antlaşması imzalamaya da niyetlenmiştir. Buna rağmen Osmanlı-Prusya ittifakı beklenmedik bir şekilde iptal edilmiştir. Râtib Efendi, ittifakın son anda iptal edilip bir dostluk ve ticaret antlaşmasına dönüştürülmesini, İstanbul'daki Avusturya elçisinin dönemin şeyhülislamı Dürrîzâde Mustafa Efendi, Kuyumcubaşı Tâhir Ağa ve Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa'ya rüşvet vermesine bağlar (Yıldız, 2013: 240-241). Aynı rüşvet iddialarını daha ayrıntılı şekilde anlatan Kesbî, Osmanlı-Prusya antlaşmasının imzalanmak üzere olduğunu öğrenen Avusturya elçisinin Kuyumcubaşı Tâhir Ağa, Osman Monla ve Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa'ya biner kese rüşvet verdiğini belirtir. Bunun yanında, adı verilmeyen üç şahsa dağıtılmak üzere üç bin kese daha rüşvet veren Avusturya elçisi, toplam altı bin kese rüşvet vererek antlaşmayı baltalamıştır (Öğreten, 1996: 25-27). Başka kaynaklarda tekrar edilegelen, Nakşî'nin devlet işlerine müdahale ettiği yönündeki görüşlerin bu söylentilere dayandığı düşünülebilir. Bu tür girişimleri sonucunda azledilen (Akbayar ve Kahraman, 1996: 1140) Nakşî'ye rağbet azalmış ve artık soğuk davranılmıştır. İtibarı zedelenen Nakşî, rakiplerinden gizlenmeyi seçmiş, sonra da kederinden hastalanmış ve ölmüştür (Vâsıf, 1270: 169). Nakşî'nin "Has Oda ricalinden ve tedbil hasekisi iken" vefat ettiği belirtilir (Koç, 2014: 497).

⁴ Bu eserler çok beğenildiğinden sonraki yüzyıllarda da unutulmamış ve icra edilmiştir. Nakşî'nin "Mânend-i hâle kol dolasam âfitâbuma" dizesiyle başlayan gazeli müstear makamında bestelenmiştir. 19. yüzyılda Vâsıf Bey tarafından derlenen bir güfte mecmuasında geçmektedir. Ayrıca bu eser, TRT TSM Repertuarı 7473 numarada hâlen kayıtlıdır (Konya, 2013: 27, 106, 243-244). Nakşî'nin "Sen ey şâh-ı hümâ-sâye" dizesiyle başlayan şarkısı ise beyati makamında bestelenmiş olup yukarıda sözü edilen mecmuuda "Şarkı-yı Kahvecibaşı Ağa" başlığıyla yer almaktadır (Konya, 2013: 24, 74). Bu şiirler daha uzun şekilleriyle *Nakşî Divanı*'nda da bulunmaktadır (Açıkgöz, 2016: 661, 836-837).

1.2. Nakşî'nin Ölümü ve Terekesi

Nakşî 23 Rebiyülevvel 1178/20 Eylül 1764 tarihinde vefat etmiştir (Yaltkaya ve Bilge, 1945: 535; Akbayar ve Kahraman, 1996: 1140; Kurnaz ve Tatcı, 2001: 1091; Koç, 2014: 497; Güngör, 2019: 1158). Perşembe günü ölen Nakşî, aynı gün sabah namazı Ayasofya Camii'nde eda edildikten sonra Üsküdar'daki Yeni Cami civarına defnedilmiştir (Koç, 2014: 497). *Sicill-i Osmânî*'de, Nakşî'nin defnedildiği yerin adı "Ayazma Camii" olarak geçer (Akbayar ve Kahraman, 1996: 1140). Kaynaklardaki bu bilgilerden, Nakşî'nin Üsküdar'da "Yeni Cami civarında bulunan Ayazma Camii haziresi"ne defnedildiği anlaşılmaktadır. Nakşî bu hazirede çerçevesi, mermer bir mezarda yatmaktadır. Nakşî'nin mermere sülüs yazıyla kabartma şeklinde işlenmiş mezar kitabesi şöyledir: "Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî / Merhûm ve mağfûrun-leh / Nakşî Mustafâ Ağa / Rûhiçün / El-Fâtîha / Sene 1178" (Yarış, 2018: 201). Nakşî'nin ölüm yılı, Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi'nin aktardığı aşağıdaki tarih mısrasından da anlaşılmaktadır (MEB, 1967: 810; Yakıt, 2010: 212; Koç, 2014: 497).

Miftâhu'l-cenneti lâ ilâhe illa'llâh [1178]

Ayrıca İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hususi kütüphanesinde bulunan yazma bir mecmuada Nakşî'nin ölümü üzerine Kânî tarafından yazılmış bir tarih kıt'ası vardır. Kıt'anın son üç sözcüğünden ebcet hesabına göre 1170 yılı çıkmaktadır. Uzunçarşılı bu kıt'ada ta'miye olmadığını, dolayısıyla kıt'ada verilen tarihin aslında yanlış olduğunu belirtir (Uzunçarşılı, 1929: 13). Bu kıt'a aşağıya alınmıştır:

Ey dirîgâ bâg-ı sırru'llâhdan
Oldı bir gül şîşe gibi ihtifâ

Kerbelâ vâdilerin tutdı felek
Tâzelendi yine âyîn-i cefâ

Eyledüm tahrîr hûnîn eşk-ile
Târihini "fâte Nakşî Mustafâ"

Nakşî yıllarca III. Mustafa Han'dan pek çok maddi ihsan gördüğü için Nakşî'den geriye kalan mal varlığı da oldukça fazladır. Nakşî'nin muhalefat listesi uzun olduğundan toplam üç arşiv belgesiyle kayıt altına alınmıştır. Zenginliğini ve mal varlığını devlette aldığı görevlere ve padişahın lütfuna borçlu olan devlet mensuplarının muhalefatına el konulması ve varlıklarının hazineye devredilmesi XVIII. yüzyılda yaygın bir uygulamadır. Dolayısıyla Nakşî'nin de kıyafetten ev eşyasına kadar her türlü mirası satışa çıkarılmış ve Enderun'daki diğer devlet görevlilerine satılmıştır. "Müteveffâ

Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa'nun Enderûn-ı Hümâyûn'da fûrûht olunan eşyâsinun behâsı" önce "5.120.471", sonra "5.106.021" kuruş olarak⁵ kaydedilmiştir (BOA, *T SMA.E*, 401/5). Müsadereden elde edilen bu gelirlerin de hazineye aktarıldığı tahmin edilmektedir.

Arşivdeki tereke kayıtlarında Nakşî'nin kıyafet ve ev eşyalarının kimlere, hangi fiyattan satıldığı tek tek belirtilmiştir. Muhallefat dökümünde kumaş, cins, renk ve desenleri ayrıntılı olarak belirtilen kıyafetler (kaftan, kürk, kontoş, çuka, entari, destâr, sôf kerâke, peştamal, çakşır, nimten, gömlek, fûta, şalvar, kavuk, kuşak, dolama, içlik, donluk şal vb.) önemli bir yer tutar. Ayrıca genellikle hangi maddeden yapıldıkları da belirtilen pek çok eşya vardır: şamdan, gülabdan, fanus, ayna, kum saati, çiçek tablası, bıçak, hançer, gaddâre, çelik balta, çelik şeşper topuz, kiraz çubuk, yasemin çubuk, nargile şişesi, bakır tepsi, pirinç tepsi, gümüş kahve tepsisi, kahve pûşidesi, porselen kavanoz, porselen tabak, poselen kâse-kapak, ibrik, bakır maşraba, leğen, peşkîr, makrama, havlu makrama, kadife yastık yüzü, yorgan yüzü, perde, geyik postu seccade, keçe, bohça vb. (BOA, *T SMA.E*, 125/12; BOA, *T SMA.E*, 125/13; BOA, *T SMA.E*, 125/14). Bazı kıyafetlerin tebdile çıkılırken giyildiği, bazı eşyaların ise kahve ikramı için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nakşî'den geriye bu tür eşyaların kalması onun yaptığı görevlerden (tebdil hasekisi ve kahvecibaşı) kaynaklanmaktadır. Gardırobunun zenginliği ve ev eşyalarının değerli malzemelerden yapılmış olması Nakşî'nin Saray'daki lüks yaşam tarzı hakkında fikir vermektedir.⁶

Başka bir muhallefat belgesinde Nakşî'nin hususi kütüphanesinde bulunan ve Sahhaf Kitapçı Hacı Mustafa eliyle satışa çıkarılan yedi kitap kayıtlıdır. Bunlar arasında Nakşî'nin edebî kişiliğini şekillendiren şairlere ait eserler (Hayriyye-i Nâbî, Divan-ı Sâbit vb.) olması dikkat çeker. Ayrıca ilk mesleği olan hattatlık ve uzun süre yürüttüğü müezzinbaşılıkla bağlantılı kitapların (Hüsn-i Hatt-ıla En'âm-ı Şerîf, Bâ-Hatt-ı Seyyid Osmân Mushaf-ı Şerîf vb.) bulunması da önemlidir (BOA, *T SMA.D*, 10524/4). Nakşî muhallefatıyla ilgili başka bir belge ise Seferli Berber Sâlih Ağa'nın da içinde olduğu, ulufe ile ilgili bir alacak-verecek meselesi hakkındadır. Bu

⁵ Rakamlar arasındaki bu fark, satış işlemlerinde sonradan meydana gelen iptal ve değişikliklerle ilgili olabilir. Zira aynı belgede, bazı kitap ve eşyaların sonradan yekûna dâhil edilmediği şöyle belirtilmiştir: "Müteveffâ-yı mezbûrun eşyâsından sırmalı kişeli bir cild hüsn-i hatt-ıla En'âm-ı Şerîf bendenizde mevcûddur ve bir aded gaddâre fûrûht olunmuş-ıdı, altun zuhûr itmekle redd olındı, yekûnda dâhil degüldür" (BOA, *T SMA.E*, 401/5).

⁶ Nakşî'nin yüzlerce parçadan oluşan muhallefatı ayrı bir makale konusu olacak kadar önemlidir. Tereke dökümünün ayrıntılı olarak verilmesi bu makalenin hacmini aşacağından burada Nakşî'nin terekesi hakkında kısaca bilgi verildi.

tutanakta “zimmat-i mezbûra mahsûben teslim olunan” bir miktar kuruş ve para kayıtlıdır (BOA, *TSMA.E*, 389/70).

1.3. Nakşî'nin Enderun'daki Görevleri

1.3.1. Tebdil için Sarf Edilecek Paraların Teslim Alınması ve Harcanması

Özellikle 1171/1757-1758 yıllarına ait hesap defterleri incelendiğinde tebdil öncesi ve sırasında yürütülen faaliyetlerin merkezinde Nakşî'nin olduğu görülür. Nakşî'ye tebdil hazırlıkları için harcanacak veya tebdil sırasında kullanılacak altın ve kuruşlar sık sık teslim edilmiştir. Mesela 2, 15 ve 27 Rebiyülahir 1171'de sırasıyla üç defa “berâ-yı tebdil Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazînedan teslim olunan 200 zer-i mahbûb-ı tâm” vardır (BOA, *TSMA.D*, 2402/50). 8 Receb 1171'de “tebdile gidildükde Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazînedan teslim olunan 200 zer-i mahbûb-ı tâm”, 13 Receb 1171'de “berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazînedan teslim olunan 568 zer-i mahbûb-ı tâm”, 16 Receb 1171'de “tebdil ile Ebî Eyyûb Ensârî'ye gidildükde Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına teslim olunan 224 zer-i mahbûb-ı tâm” kayıtlıdır (BOA, *TSMA.D*, 2402/53).

Ramazan ayında da tebdiller hız kesmemiştir. Ramazan 1171'de “berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazînedan teslim olunan 20 pâre, 244 zer-i mahbûb-ı tâm”, 10 Ramazan 1171'de “Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına berâ-yı tebdil teslim olunan 250 adet zer-i mahbûb-ı tâm”, 19 Ramazan 1171'de “berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına teslim olunan 299 adet zer-i mahbûb-ı tâm” bunu doğrulamaktadır (BOA, *TSMA.D*, 2402/55). Şevval 1171'de ise “berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına teslim olunan 93 adet zer-i mahbûb nisfiyyesi, 165 adet zer-i mahbûb-ı tâm” vardır (BOA, *TSMA.D*, 2402/56).

Zilkade ayındaki teslimat tarihleri dikkate alınır III. Mustafa Han ile Nakşî'nin bu ayda da çok yoğun bir tebdil faaliyeti içinde oldukları anlaşılır. 14 Zilkade 1171'de “200 guruş”, 16 Zilkade 1171'de “250 guruş”, 21 Zilkade 1171'de “250 adet zer-i mahbûb-ı tâm”, 30 Zilkade 1171'de “1000 guruş” ve bir miktar altın “berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Mustafa Ağa kullarına” teslim olunmuştur (BOA, *TSMA.D*, 2402/57). Zilkade 1171'e ait başka kayıtlar ise Nakşî'ye tebdil için verilen paraların miktarı ve cinsinin yanı sıra III. Mustafa Han ve Nakşî'nin tebdil için nerelere gittikleri ve tebdillerde ne tür ihsanlarda buldukları hakkında da fikir vermektedir. 10 Zilkade 1171'de “Sarây-ı Cedîd'e tebdil [ile] teşrif-i hümâyûn buyurıldukda

Kahvecibaşı Mustafa Ağa kullarına berâ-yı tebdil masârifî teslim olunan 400 adet zer-i mahbûb-ı tâm, 100 adet zer-i mahbûb nısfıyyesi”, 15 Zilkade 1171’de “Dâvud Paşa’ya gidildükde berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Ağa kullarına teslim olunan 230 adet zer-i mahbûb-ı tâm”, 20 Zilkade 1171’de “Galata Sarâyı’na tebdil ile teşrif-i hümâyûn buyurıldukda Kahvecibaşı kulları yediyle ihsân buyurulan, üç Otalı kullarına yüzer guruşdan 300 guruş, tebdilde Kahvecibaşı yediyle sarf olunan 100 guruş” bu kayıtlara örnektir (BOA, *TSMA.D*, 2402/57).

Sonraki aylarda tebdil kayıtları azalarak devam eder. 18 Zilhicce 1171’de “240 adet zencirli altun” (BOA, *TSMA.D*, 2402/58), 24 Muharrem 1172’de “200 adet zer-i mahbûb nısfıyyesi” (BOA, *TSMA.D*, 2403/49) “berâ-yı tebdil Kahvecibaşı Mustafa Ağa kullarına” teslim olunmuştur. 12 Receb 1172’de “bâ-hatt-ı hümâyûn Kahvecibaşı Ağa kullarına tebdilde gönderilen mahlûte” olarak “100 cedîd guruş, 100 rub’iyye, 100 pâre, 100 nısfıyye altun” bulunur (BOA, *TSMA.D*, 2403/55).

1.3.2. Tebdilde Kullanılacak Kıyafet ve Eşyaların Yapıtırılması, Teslim Alınması ve Teslim Edilmesi

Nakşî’ye tebdil için sadece para değil, çeşitli kıyafet ve eşyalar da teslim edilirdi. Mesela Cemaziyelevvel 1171’de “Silâhdâr Ağa kulları ma’rifetiyle mevcûd hazîneden berâ-yı tebdil bir adet çuka ağa nimteni yapıdırılıp Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına” teslim edilmiştir (BOA, *TSMA.D*, 2402/51). Muharrem 1172’de “1 adet kabâ destâr, 1 adet kırmızı fes, 1 adet çuka kaput” (BOA, *TSMA.D*, 2403/49); Şevval 1172’de “2 adet kırmızı fes, 2 adet destâr, 2 adet külâh, 10 pâre” (BOA, *TSMA.D*, 2403/58) Nakşî’ye “berâ-yı tebdil mevcûd hazîneden” teslim olunmuştur. Cemaziyelevvel 1172’de “berâ-yı tebdil çuka bir kürk kabı yapılıp, Harem-i Şerîf’den gelen nâfe kürk kaplanup ve yeşil çukadan yenli nimten yapılıp Kahvecibaşı Ağa kullarına” teslim olunmuştur (BOA, *TSMA.D*, 2403/53). Cemaziyelahir 1173’te ise “berâ-yı tebdil-i hümâyûn mevcûd hazîneden Kahvecibaşı Ağa kullarına teslim olunan 1 adet nuhâs matara ibriği” vardır (BOA, *TSMA.D*, 2404/10).

Nakşî’nin görevlerinden biri de tebdilde kullanılacak kıyafetleri satın almak veya yaptırmaktı. Rebiyülevvel 1171’de “berâ-yı tebdil Nakşî Mustafa Ağa kulları ma’rifetiyle iştirâdan ve mevcûd hazîneden tertîb olunup Harem-i Hümâyûn’a teslim olunan” pek çok kıyafet dikkat çeker. Tebdilde kullanılan kıyafetler hakkında fikir veren bu listede “iştirâdan olmak üzere alınan” 49 adet, “mevcûd hazîneden yapıdırılan” 10 adet giyim malzemesi vardır: mâ’î çuka melluta, ağa nîmteni, çuka yelek, atlı şalvarı, Şâm alacası

kebîr entârî, libâde, Şâm alacası sagîr entârî, beyâz boğası içlik, yeşil kuşak, abâ kalcın, kabâ çuka sûhte, sûhte külâhı, sûhte kavuğı, paşalı kavuğı, kırmızı cizme, mest pâbûş, zerdâve kalbak, Haleb alacası entârî, boğası astârlı kürk kabı, çuka cübbe, çuka çakşır, nâfe beden kürk, çeprâstlı çuka entârî, kemerbend şâl kuşak vb. (BOA, *TSMA.D*, 2402/49). Şevval 1172’de de “Kahvecibaşı Ağa kulları yediyle gelen bir aded tebdîl palası açdırılup” teslim edilmiştir (BOA, *TSMA.D*, 2403/58).

Nakşî, tebdili organize eden kişi olarak sultan tarafından tebdil görevlerine gönderilen hediyeleri de teslim ederdi. 19 Ramazan 1171’de “Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle ‘îdiyye behâ olmak üzere tebdîl kapucularına ihsân-ı hümâyûn buyurılan 80 guruş” ve aynı ay içinde “mevcûd hazîneden tebdîl hasekisi Halîl kullarına Kahvecibaşı Mustafa Ağa kulları yediyle ihsân-ı hümâyûn buyurılan 1 aded çâr şâl kuşak” bu ihsanlardandır (BOA, *TSMA.D*, 2402/55). Ramazan 1172’de ise “bâ-fermân-ı hümâyûn mevcûd hazîneden tebdîl hasekisi Alî Beğ ve Süleymân kullarına ‘îdiyye ihsân-ı hümâyûn buyurılmağın Kahvecibaşı Ağa kulları yediyle teslim olınan” kaftanlık hâre, entârîlik kebîr çitârî, çakşırlık çuka vb. kumaşlar dikkat çeker (BOA, *TSMA.D*, 2403/57).

1.3.3. Muhtelif Teslimat, Bağış, Ödeme, Sipariş ve Satın Alma Faaliyetleri

III. Mustafa, tebdil dışında ihsan ettiği kıyafetlerin sahiplerine teslimi için de Nakşî’yi görevlendirmiştir. Receb 1171’de “mevcûd hazîneden Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle teslim olınan 1 aded beyâz çâr şâl kuşak” (BOA, *TSMA.D*, 2402/53) ve Ramazan 1171’de “mevcûd hazîneden Kahvecibaşı Mustafa Ağa kulları yediyle ihsân-ı mülûkâne buyurılan” çuka, muhtâr hânî çitari, çâr şâl kuşak vb. (BOA, *TSMA.D*, 2402/55) buna örnek olabilir. Rebiyülahir 1172’de Sakallı Musâhib Hızır Ağa, Abdullah Efendi ve Mahmud Efendi’ye “mevcûd hazîneden ihsân-ı mülûkâne buyurılmağın Kahvecibaşı Ağa kulları yediyle” birer çuka kaplı tilki kontoş teslim edilmiştir (BOA, *TSMA.D*, 2403/52). Cemaziyelevvel 1172’de “bâ-fermân-ı hümâyûn mevcûd hazîneden Tabîb İbrahîm Efendi kullarına ihsân-ı mülûkâne buyurılmağın Kahvecibaşı Ağa kulları yediyle teslim olınan” çitari, çâr şâl kuşak, destâr, çuka vb. vardır (BOA, *TSMA.D*, 2403/53).

Nakşî’nin bazı alet ve eşyaları sahiplerine teslim ettiği de görülür. Mesela Receb 1171’de “Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle Kilâr’da yüz kırk iki elmâslardan tepesi bir la’lî, kuyurığı bir zümürüdlü kakmakârî Musâhib Küçük Mustafa Ağa kullarına bir hancer yapdırılup teslim”

olunmuştur (BOA, *TSMA.D*, 2402/53). Rebiyülevvel 1172'de "bâ-fermân-ı hümâyûn mevcûd hazîneden Kahvecibaşı kulları yediyle teslim olunan 1 adet sîm legen ma'a kafes, 1 adet sîm el ibriği, 1 adet sîm kahve askısı, 1 adet sîm kahve ibriği" vardır (BOA, *TSMA.D*, 2403/51). Cemaziyelevvel 1172'de "mevcûd hazîneden Kahvecibaşı Mustafa Ağa kulları yediyle teslim olunan" işleme havlu gömlek, havlu abdest makraması, peştamal vb. (BOA, *TSMA.D*, 2403/53); Şaban 1172'de ise "berâ-yı kayık mevcûd hazîneden Kahvecibaşı Ağa yediyle teslim olunan 1 adet ihrâm, 2 adet kâlîçe seccâde" (BOA, *TSMA.D*, 2403/56) kayıtlıdır.

Nakşî'nin bir görevi de hazineden teslim aldığı paraları başkalarına teslim etmektir. Mesela 24 Rebiyülevvel 1171'de "Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle Mâbeyn Otası'nda sikke-i cedîd olmak üzere teslim olunan 500 cedîd rub'iyeye gurus, 1 kîse" kayıtlıdır (BOA, *TSMA.D*, 2402/49). 4 Şevval 1171'de ise "Mâbeyn Otası'na yapılarak Kahvecibaşı Mustafa Ağa kulları yediyle Harem-i Hümâyûn'a teslim olunan dört kîse tekmîli için 51 adet zer-i mahbûb-ı tâm; 727 adet zer-i mahbûb-ı tâm, 2000 gurus, 30 pâre" vardır (BOA, *TSMA.D*, 2402/56). 14 Receb 1172'de ise "berâ-yı acemîlik Kahvecibaşı kulları yediyle Harem-i Hümâyûn'a teslim olunan 60 gurus" kayıtlıdır (BOA, *TSMA.D*, 2403/55).

Bunlar dışında Nakşî'ye muhtelif sebeplerle başka para dağıtma ve ödeme görevleri verildiği de tespit edilmiştir. Şaban 1171'de "Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına fukarâya virilmek için mevcûd hazîneden teslim olunan 315 gurus" (BOA, *TSMA.D*, 2402/54), Ramazan 1171'de "Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle iştirâ olunan bir nefer köle behâsı olmak üzere teslim olunan 350 gurus" (BOA, *TSMA.D*, 2402/55), 29 Zilhicce 1171'de "Kahvecibaşı kulları yediyle şevketlü efendimüzün kuşçısı Süleymân kullarına kuzular behâsı olmak üzere teslim olunan 80 adet zer-i mahbûb nısfıyyesi" (BOA, *TSMA.D*, 2402/58) bu kayıtlara örnek verilebilir. 8 Zilkade 1171'de "Kahvecibaşı Mustafa Ağa kulları ma'rifetiyle iştirâ olunan dâye behâsı olmak üzere Musâhib Bekir Ağa kullarına teslim olunan 730 gurus" Nakşî'nin dadı bulmak için dahi görevlendirildiğini göstermektedir (BOA, *TSMA.D*, 2402/57). 9 Cemaziyelevvel 1172'de ise "Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle araba behâ olmak üzere teslim olunan 60 gurus" vardır (BOA, *TSMA.D*, 2403/53).

Rebiyülevvel 1172'de "Kahvecibaşı Mustafa Ağa kulları yediyle gelen başları elmâslı altun bilezük" işlem gördükten sonra teslim olunmuştur (BOA, *TSMA.D*, 2403/51). Bazı teslimat işlemlerinin amacı ise açıkça belirtilmemiştir. Bu tür kayıtların sayısı da oldukça fazladır.

1.3.4. Vakıf Faaliyetleri

Nakşî, kahvecibaşı olduğu sıralarda kutsal emanetlerle ilgili hizmetlerin görülmesini sağlamak amacıyla vakıf faaliyeti de yürütmüştür (Güngör, 2011: 52). Bu bağlamda Kiler-i Hassa'ya bir lihye-i şerif ve bir resm-i kadem-i şerif hediye etmiştir. Regaip, Miraç, Berat, Kadir ve Mevlid gecelerinde lihye-i şerifin ziyaret edilmesi, yatsı namazını müteakip birer hatim indirilmesi ve dua edilmesi hususunda vakıfname hazırlamıştır. Nakşî bu hizmetlerin görülmesi için kendi malından bir miktar kuruş ayırmıştır (BOA, *TSMA.D*, 6950/1).

1.4. Nakşî'nin Padişahlarla İlişkileri

Nakşî Mustafa Ağa, kaynaklardan ve kendi şiirlerinden anlaşıldığı üzere üç padişahın devrini idrak etmiştir: I. Mahmud Han (1730-1754), III. Osman Han (1754-1757) ve III. Mustafa Han (1757-1774). Nakşî, saltanatı kısa süren III. Osman'a birkaç şiir sunmuş ama sultanla kayda değer bir yakınlık kuramamıştır. I. Mahmud'un şiire olan merakından yararlanarak ilgisini çekmeyi başarmış ama asıl ihsanları III. Mustafa döneminde görmüştür.

1.4.1. Nakşî'nin Sultan I. Mahmud Han ile İlişkileri

Nakşî'nin şiire meraklı olan ve Sebkatî mahlasını kullanan I. Mahmud'la şairliği sayesinde yakınlık kurmayı başardığı⁷ ve şiir sohbetlerinde bir arada bulunduğu düşünülebilir. Zira Nakşî'nin Sebkatî ile müştereken yazdığı “neden sonra” redifli bir gazeli vardır (Açıkgöz, 2016: 665-666). Ayrıca Nakşî son beyti 1165/1751-1752 yılını veren, yeni yıl tebriği için yazdığı bir kasidesinde Sebkatî'nin “geldi” redifli gazelini iktibas etmiş, bu gazeli “tegazzül” bölümü yerine kullanmıştır (Açıkgöz, 2016: 126-128).

1.4.2. Nakşî'nin Sultan III. Mustafa Han ile İlişkileri

1.4.2.1. III. Mustafa Han ile Nakşî Arasındaki Yakınlığa Dair

Nakşî'ye en çok ilgi gösteren padişah, III. Mustafa Han'dır. Nakşî'nin Ramazan Bayramı tebriği için yazdığı bir kasidesinde anlattığına göre padişah, Nakşî'yi “bezm-i hâsında çerâğ” eder. Nakşî, padişaha hem “nedim-i bezm-i hâs” hem “celis-i dil-nişîn” olur (Açıkgöz, 2016: 248). Padişah, bir ara hastalanan Nakşî'ye özel ilgi göstererek oyalansın ve teselli bulsun diye Cem Sultan'ın birkaç kasidesini yollatır. Hastalık Nakşî'nin vücudunu kakum kürkü gibi kaplar ve şair “şak şak” titrer. Bunun üstüne bir de nezle hummasına tutulur, Saray'da inim inim inler. Nakşî, bu kadar hasta

⁷ Nakşî'nin I. Mahmud'a özel günlerde sunduğu, tarih düşürme sanatı içeren bazı kaside ve kıt'a-i kebirleri devlet arşivlerinde belge olarak da geçmektedir. Bu şiirlere makalenin Nakşî'nin eserleri hakkındaki bölümünde değinilmiştir.

olmasına rağmen kasidesini padişahın hatırı için bir saatte tamamlar ve bayram tebriğini kaçırmaz (Açıkgöz, 2016: 247-252).

Nakşî, III. Mustafa'nın cülusunun ardından yazdığı bir "elifname"de, padişah sayesinde Saray'da nasıl yükseldiğini anlatır. Buna göre Nakşî Kiler bölümünde, "serheng" zümresi arasında, kimsesizlik ve sıkıntı içinde on yıl geçirmiştir. Her hünerde az çok meşhur olmasına rağmen onun değerini anlayan çıkmaz. Bu nedenle üzgün bir hâlde yalnızlık köşesine çekilir. Nakşî'nin makûs talihi, III. Mustafa'nın tahta çıkmasının ardından değişir. Kullarını bir bir gözden geçiren III. Mustafa Han, hakir Nakşî'ye teveccühte bulunur ve onu Sünnet Odası'na alır.

Padişah, Nakşî'ye birkaç soru sorar ve onunla dertleşir. Kendisi gibi, Nakşî'nin de keder köşesinde kaldığını anlayan padişah bu durumdan üzüntü duyar.⁸ Nakşî'ye bir soru daha soracağını, buna istenen cevabı verirse Nakşî'yi hemen Has Oda'ya alacağını belirtir. "Mademki adın Nakşî, beni ve 'nakş-ı âlemi' (dünyanın görünüşünü, gidişatını) nasıl tasavvur edersin?" diye sorar.

Nakşî dua etmek için iki elini açar, "Ben kimim ki? 'Nakkâş-ı kudret' (Allah), senin devletini 'nakş-ı nusretle' (yardım nakışlarıyla) süslesin!" şeklinde bir cevap verir. Padişah bu cevabı çok beğenip "Aferin!" der ve onu "musahiplik" göreviyle Has Oda'ya alır.⁹ Padişah, Nakşî'ye "samur kontoş, kavuk, sarık, kabâ, dîbâ ve şal" gibi makam alameti olan değerli kıyafetler ihsan eder. Hatta Nakşî'nin vesilesiyle, nevbetçibaşılıktaki eskiyen herkese bundan sonra yüz kuruş "buçak behâsi" ihsan edilmesini buyurur. Has

⁸ III. Mustafa, şehzadelğine denk gelen I. Mahmud ve III. Osman dönemlerinde çeşitli sıkıntılar ve hayati tehlikelerle karşılaşmış, 27 yıl kafes hayatı yaşamıştır. Cülustan önceki dönemde hem III. Mustafa Han hem de Nakşî Mustafa Ağa sarayda hak ettikleri değeri görememekten muzdariptir. Bu kırgınlık ve mağduriyet, aynı safta olduğunu düşünen iki devlet adamı arasındaki gönül bağını güçlendirmiş olmalıdır. III. Mustafa, kafes hayatı sırasında gerek Nakşî gerek başka Saray mensuplarıyla yakınlık kurmuş olabilir. Padişahın güvendiği bu Enderun mensuplarını cülustan hemen sonra terfi ettirerek devlet idaresine kendi kadrolarıyla devam etmek istediği anlaşılmaktadır.

⁹ III. Mustafa hat sanatıyla ilgilenen ve Cihângîr mahlasıyla şiirler yazan bir padişahtır. Dolayısıyla Nakşî'nin "Nakşî, nakş-ı âlem, tasavvur, Nakkâş-ı kudret, nakş-ı nusret" sözleri çerçevesinde hat sanatını çağrıştırmaları, kelime oyunları yapması ve şiirsel bir cevap vermesi padişahın hoşuna gitmiştir. Hattatlık ve şairlik gibi ortak ilgi alanları iki ismi daha da yakınlaştırmış olmalıdır.

Oda'ya alınacaklara Nakşî gibi muamele edilmesi için Hazine-i Hümayun'a yeni bir kanun¹⁰ koydurur (Açıköz, 2016: 218-224).

Nakşî'nin *Vekâyi'-i Sultânî / Târîh-i Nakşî* adlı eserinden aktarılan bazı anekdotlar da III. Mustafa Han'la arasındaki güçlü bağı gösterir. Buna göre III. Mustafa şehzade iken, rüyasında hükümdar olduğunu ve destarını Nakşî'nin sardığını görür; bir gün hükümdar olursa Nakşî'yi himaye edeceğini ve ona lütufta bulunacağını kardeşlerine söyler. Nakşî de rüyasında, bir hükümdarın kahvecibaşısı olduğunu görür. Nakşî, III. Mustafa ile yakınlığını bu rüyaya bağlar (Uzunçarşılı, 1929: 13). Başka bir anekdot da şöyledir: III. Mustafa bir yemek verilirken “Cânibî Ali Efendi sefaretıyla Beç'e giden Nakşî Çelebi gelsin!” demiş. Nakşî'yi sevmeyen Silahdar Ağa buna engel olmak istemiş ama başaramamış. III. Mustafa'nın sorularına güzel cevaplar veren Nakşî, Hazine-i Hassa'ya alınmış ve hırka-i saadet hizmetiyle görevlendirilmiş. III. Mustafa bir gün Nakşî'ye “Bî-bedel sâhib-şi'rsin; bize bir târîh inşâd etmedin mi?” demiş. Nakşî hemen “Câ'e velî-haslet”¹¹ sözüyle bir tarih düşürmüş, bunu beğenen III. Mustafa da Nakşî'ye bir kat mükemmel elbise lütfetmiş (Uzunçarşılı, 1929: 14).

Tebdil sırasında III. Mustafa Han ile Nakşî arasında geçen samimi bir diyalog Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi'nin *Menâkıb*'inde şöyle aktarılır:

“Şehid Sultân Selim merhûmun pederi, Lâleli Câmi'-i Şerifi'nin sâhibi Sultân Mustafâ-yı Sâlis bir gün tebdil gezerken dûr-bîni ile uzakdan görür ki askeriyyeden birisi bir karyı kucaklamış öper. Sultân Mustafâ merhûm merak ider, musâhibi olan Nakşî'yi ale'l-acele oraya gönderir ki gitsin, anlasın: Acabâ nedir? Nakşî gider, görür ki askeriyyeden birisi bir karyı tutmuş, öper. Nakşî oradan gelir, Sultân Mustafâ'ya ‘Efendim! Bunlar kardaş imiş ve çok vakitden berü biri birlerine hasret imiş. Şimdi orada ânsızdan tesâdüf itmişler; sabr idemeyip öpüşüyorlar.’ dir. Sultân Mustafâ'nın hoşuna gider, gülerekden ‘Nakşî! Böyle degildi ammâ eyü yapdın.’ dir.” (Emîn Efendi, 1305: 74-75).

¹⁰ Devlet arşivinde bulunan bir ferman, Nakşî'nin verdiği bu bilgileri doğrulamaktadır. III. Mustafa'nın emri üzerine hazırlanan bu belgenin konuyla ilgili kısımları şöyledir: “Hazîne kethudâsı Ağa derûn-ı arz-ı hâlde tahrîr olunduğı vech üzre be-her Hâne-i Hâssa'ya nakl olunan ağaya ihsân-ı hümayûnum olmasıdır: (...) kânûn-ı illiyye-i hasene-i şâhâne ve kâ'ide-i seniyye-i müstahsene-i mülûkâneleri olmak üzre Enderûn-ı Hümayûn hazînesinden bir semmûr pâçesi kontoş kürk ile bir dîbâ kaftân, bir entârî, bir çakşır, bir şâl kuşak, bir destâr, bir kavuk yapıdırılıp be-her Hâne-i Hâssa'ya nakl olunan ağa kullarına sadaka vü ihsân-ı hümayûn buyurılmak bâbında emr ü fermân şevketlü mehâbetlü kerâmetlü salâbetlü pâdişâhum hazretlerindür.” (BOA, *TSM.A.D.*, 2408/1).

¹¹ “Velî-haslet”, Uzunçarşılı'nın makalesinde “veli huslat” şeklinde yazılmış olsa da anlam gereği tarafımızdan “veli-haslet” şeklinde değiştirildi.

Nakşî'nin ömrünün son yıllarında III. Mustafa ile arasındaki bu samimiyete gölge düştüğü şiirlerinden de anlaşılmaktadır. Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa'ya yeni yıl tebriği vesilesiyle yazdığı anlaşılan "efendim" redifli kasidesinde, düşmanlarının ara bozuculuğu yüzünden padişahın gözünden düştüğünü ifade eder. Buna göre dost sandığı kişiler Nakşî'ye bir anda düşman kesilir, her fırsatta haksız sitemler yağdırmaya başlar. Her biri Nakşî'ye başka bir oyun oynar, kara çalar. Yakın çevresi Nakşî'ye iftira atar, onu türlü suç ve kabahatler işlediği yalanıyla padişaha gizlice gammazlar. Herkes onu bir zerre gibi ayaklar altına almak istemekte, ona hakaretlerle saldırmaktadır. Sözde doğruluk iddiasında olan bu kişilerin asıl amacı Nakşî'yi padişahın hizmetinden uzaklaştırmaktır. Nakşî, padişaha yakın olduğu için onu çekemeyenler türemiştir; uğradığı iftiraların asıl sebebi de budur. Devletlilere yakınlığını kaybeden Nakşî uğradığı bu felaketin etkisiyle bir köşeye çekilir, yanıp yakılır, ağlar. İyi bir insan olarak tanınırken şimdi kötü dillere düşmüştür. Bu durumu kabullenemez, gam yastığına baş koyar, üzüntüden hasta olup yataklara düşer. Son bir gayretle, padişaha sadakatini bildirir ve nifak çıkaranların sözlerinin dikkate alınmamasını ister. Kasidede söz ettiği devlet büyüğünün eteğini öpmeye hasret kaldığını ve artık yüzünü göremez olduğunu belirtir. Kasidenin son beytinde tarih düşürme sanatı vardır ve 1178 yılı verilmiştir (Açıkgöz, 2016: 379-385). Bu, aynı zamanda Nakşî'nin öldüğü yıldır. Bu veriler Nakşî'nin ömrünün son yılını üzüntü ve sıkıntı içinde geçirdiğini göstermektedir. III. Mustafa Han'ın tahta çıkışıyla (1171/1757) ikbal basamaklarını hızla tırmanan Nakşî, ömrünün son deminde (1178/1764) padişaha eski yakınlığını kaybetmenin acısı içinde dünyaya gözlerini yummuş olmalıdır.

1.4.2.2. III. Mustafa Han'ın Nakşî'ye İhsanları

III. Mustafa Han, Nakşî'ye pek çok ihsanda bulunmuştur.¹² Özellikle kürk ihsanları makam alameti olması bakımından önem taşır. Cemaziyelahir 1171'de 1 aded nefî çuka kaplı kırmızı tilki boğazı kontoş kürk ve 1 aded sarı çuka kaplı vaşak kürk (BOA, *T SMA.D*, 2402/52); Receb 1171'de ise 1 aded yeşil çuka kaplı semmûr kürk (BOA, *T SMA.D*, 2402/53) "bâ-fermân-ı hümâyûn Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazînedeki ihsân-ı hümâyûn" buyurulmuştur. Şaban 1171'de "mevcûd hazînedeki Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına ihsân-ı hümâyûn buyurulan" 3 aded çiçekli kermesûd kaftan, 3 aded çiçekli entârî, 1 aded çâr şâl kuşak

¹² Nakşî'nin Hâne-i Hassa'ya alınması dolayısıyla ihsan edilen para ve değerli kıyafetler Nakşî'nin hayatı bahsinde daha önce aktarıldığı için burada tekrar edilmemiştir.

yanında 1 adet darcinî çuka kaplu kakım beden kürk ve 1 adet süd mâ'îsi kermesûd kaplu kakım kürk de vardır (BOA, *T SMA.D*, 2402/54).

Cemaziyelahir 1171'de "Kahvecibaşı Mustafa Ağa kullarına 1 adet çiçekli şâl kuşak Silâhdâr Ağa kulları ma'rifetiyle ihsân-ı hümâyûn" buyurulmuştur (BOA, *T SMA.D*, 2402/52). Muharrem 1172'de "bâ-fermân-ı hümâyûn Kahvecibaşı Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazîneden ihsân-ı mülûkâne buyurulan 1 adet sôf kerâke, 1 adet sôf kaput, 2 adet çiçekli entârî" vardır (BOA, *T SMA.D*, 2403/49). Rebiyûlahir 1173'te "Silâhdâr Ağa kulları ma'rifetiyle Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcûd hazîneden ihsân-ı hümâyûn buyurulan 1 adet sîm kemer raht ma'a başlık, 1 adet sîm palan" gibi at takımları vardır (BOA, *T SMA.D*, 2403/60). Nakşî'ye teslim edilen bazı ev eşyalarının da Nakşî'ye ihsan edilmiş olma ihtimali yüksektir. Rebiyûlahir 1172'de teslim edilen "işleme yorgan, kalemkârî yorgan yüzi, işleme havlı gömlek, havlı makrama, peştamal, seccâde, atlas üzre işleme boğça, sîm buhûrdân, sîm gülabdân" vb. buna örnektir (BOA, *T SMA.D*, 2403/52). Ramazan 1172'de ise "mu'tâd-ı kadîm üzre senevî mevcûd hazîneden yapıdırılıp Kahvecibaşı Ağa kullarına teslim olunan kahve pûşidesi, sâde hitâ'î tebsi şişesi, sâde hitâ'î fincân külâhî" vb. dikkat çeker (BOA, *T SMA.D*, 2403/57). 1 Safer 1174'teki bir kayıta "Rebî'ülevvel aylığı olmak üzre Kahvecibaşı Ağa'ya 3.750 guruş" teslim edildiği belirtilmiştir (BOA, *T SMA.E*, 435/8). Hesap defterlerinden III. Mustafa Han'ın Nakşî'nin erkek kardeşi ve kız kardeşine de ihsanda bulunduğunu anlıyoruz. Zira Zilkade 1171'de "bâ-fermân-ı hümâyûn Kılârlı Kahvecibaşı birâderi çavuş olan Süleymân kullarına mevcûd hazîneden ihsân buyurulan 1 adet yaldızlı sîm kuşak" (BOA, *T SMA.D*, 2402/57); Safer 1172'de ise "Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarınınun hemşirelerine ihsân-ı mülûkâne buyurulan 1 adet elli sekiz elmâslı altun gerdânbend" (BOA, *T SMA.D*, 2403/50) bunu doğrulamaktadır.

1.5. Nakşî'nin Tasavvufla İrtibatı ve Tarikat Mensubiyeti

Nakşî'nin kullandığı mahlasın mensup olduğu hattatlık mesleğinin yanı sıra mensup olduğu tarikatla da uyumlu olduğu görülür. Nakşî, Nakşibendi olduğunu 243. gazelinin son beytinde (Açıköz, 2016: 465) açıkça belirtmektedir:

Hânkâh-ı Nakş-bendî bendesiyüz Nakşiyâ
Biz gürûh-ı şâh-ı 'ışkuz tâc-ı Edhem bizdedür (G. 243/9)

Nakşî'nin bazı şiirlerinden, tasavvuf erbabına çok saygı duyduğu ve bazı şeyhlerle yakınlık kurduğu anlaşılmaktadır. Mesela Nakşî'nin Şeyh Salih Efendi hakkında yazdığı bir mersiyesinden, şeyhin ölümü sırasında yanında

bulunduğu anlaşılmaktadır. Nakşî, keramet göstererek öleceğini anlayan şeyhin dervişlerini topladığı ve tacını oğluna devrettiği ana şahit olur. O sırada Şeyh Salih Efendi'nin vasiyetiyle şeyhin ölüm tarihini veren bir beyit yazar (Açıkgöz, 2016: 357-358). Nakşî, iki şiirinde Nakşibendi halifelerinden, “Hazret-i Pîr-i Emîr” neslinden olan Şeyh Âbid-i Abdurrahman'dan bahseder. III. Mustafa Han, Şeyh Abdurrahman'ın işaretiyle bir tekkeyi tamir ettirir. Şeyh Abdurrahman, padişaha meramını anlatıp onu bu hayırlı işe özellikle vesile kılmıştır (Açıkgöz, 2016: 274-275). Şeyhin silsilesi, Emîr Buhârî Tekkesi'ne dayanır. İskender Ağa'nın Nakşî'ye anlattığına göre I. Mahmud Han döneminde ısrar etmelerine rağmen tekkeye kabul edilmeyen iki kişi, şeyhe gizliden gizliye düşman olur, iftira atar ve bunun sonucunda şeyh, Sarı Yâr'a sürgüne gönderilir. Sürgünde 72 gün kalan şeyh, vatan hasreti çekerken kendisine zulmedenlere ah eder. Duasının tesiri sayesinde padişah tarafından affedilir. Evine döndüğünde şeyhin düşmanları kılıçtan geçirilir. Şeyhe uzun ömür dileyen Nakşî, şiirinin son beytinde bu af olayına tarih de (1165/1751-1752) düşürmüştür (Açıkgöz, 2016: 344-347). Nakşî ile bu olayı nakleden İskender Ağa'nın Şeyh Abdurrahman'ın sohbetlerine katılmış olma ihtimali yüksektir.

2. Nakşî'nin Eserleri

2.1. Vekâyi'-i Sultânî / Târîh-i Nakşî

Vekâyi'-i Sultânî / Târîh-i Nakşî, III. Mustafa devrindeki olayları ve Enderun'da yaşanan gelişmeleri kayıt altına alan tarihtir. Ne yazık ki eserin elimizde hiçbir nüshası yoktur. Eserle ilgili yegâne bilgi kaynağı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eseri tanıtmak üzere kaleme aldığı makalesidir. Uzunçarşılı, eserin sadece bir nüshasını tespit edebilmiş ve eser hakkında bilgi veren başka bir kaynağa da rastlamamıştır (Uzunçarşılı, 1929: 14). İlk baskısı 1945'te yapılan *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* adlı kitabında “vekayiname” tabir ettiği bu esere atıf yapmış ve eserin hususi kütüphanesinde olduğunu belirtmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 60). Uzunçarşılı'nın hususi kütüphanesinde bulunan eserlerin yurt dışına satış işlemleri sırasında¹³ bu eser ortadan kaybolmuştur (Çağlar, 2020: 425).

¹³ Uzunçarşılı'ya ait kitapların Toronto Üniversitesi tarafından satın alınmasını ve Kanada'ya naklini sağlayan Prof. Eleazar Birbaum, bazı kitapların -liste dökümlerinde adları geçmesine rağmen- nakledilen koleksiyonda bulunmadığını ve pek az nadir eserin ellerine geçtiğini belirtir. Nakşî'ye ait “ruzname”nin de Toronto'ya ulaşmayan eserlerden olduğunu vurgular. Satın alınan eserler Almanya'da bekletildikten sonra Kanada'ya nakledilmiştir. Dolayısıyla Nakşî'nin eseri de dâhil olmak üzere bazı nadir eserlerin Almanya'da ayrı satışlarla elden çıkarıldığı veya Uzunçarşılı'nın bu eserleri satışa hiç dâhil etmediği tahmin edilmektedir (Çağlar, 2020: 425).

Eserin Uzunçarşılı'nın eline geçen nüshası 199 sayfadan meydana gelmektedir. Eserde, III. Mustafa Han'ın cülusundan 18 Cemaziyelevvel 1171/28 Ocak 1758 tarihine kadar yaşanan üç aylık olaylar sırasıyla kayıt altına alınmıştır. Eldeki nüsha eksik olduğundan Nakşî'nin vakaları hangi tarihe kadar kayda geçirmeye devam ettiği ve eserin tamamlanma tarihi bilinmemektedir. Eser iri bir talik yazıyla kaleme alınmıştır. Nakşî, eserine on sekiz buçuk sayfalık bir "Mukaddime" ile başlar. Sonra kendi hayatını anlattığı "Sebeb-i Tertîb ve Tanzîm" başlıklı dört sayfalık bir bölüme yer verir. Bu bölüm Nakşî'nin memleketi, babası, yürüttüğü bazı görevler, III. Mustafa ile anıları vb. hakkında başka kaynaklarda bulunmayan biyografik bilgiler içerir. Yazar bu bölümün ardından, III. Mustafa Han'ın cülusu hakkında bilgi vermeye başlar ve eserin ana bölümüne geçer. Nakşî bu eseri "Lügat-i 'Arabiyye ve ıstılâhât-ı pîç-â-pîç-i 'acîbeden 'ârî ta'birât" ile kaleme aldığını söylese de eserde aslında ıstılahlarla dolu, ağıdalı ve ağır bir inşa üslubu kullanmıştır (Uzunçarşılı, 1929: 12-13). Eserde devlete dair olaylar da aktarılmakla birlikte daha ziyade Enderun'daki gelişmeler üzerinde durulmuş; III. Mustafa'nın tebdil, biniş, istirahat ve eğlentileri hakkında ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Vakanüvis tarihlerinde görülmeyen ama eserde geçen açıklayıcı bilgiler tarih araştırmaları açısından değerlidir. Uzunçarşılı, *Vâsıf Tarihi* ile Nakşî'nin eserini karşılaştırarak aradaki bu farklara bir örnek verir: *Vâsıf Tarihi*'nde kendi isteğiyle emekli edilen Firârî Mustafa Paşa'nın Nevşehir'de ikametine izin verildiği belirtilir. Oysa Nakşî'nin eserinde, Firârî Mustafa Paşa'nın önceleri Nevşehir'de ikametine karar verilse de daha sonra kendi isteği üzerine Gelibolu'da ikametinin uygun görüldüğü kaydedilir (Uzunçarşılı, 1929: 14-15). Fikret Sarıcaoğlu eserin bir "sır kâtibi ruznamesi" olmadığı düşüncesindedir (Sarıcaoğlu, 2008: 280). Erhan Afyoncu eseri "ruzmerre" örnekleriyle bir arada anmış, bununla birlikte eldeki sınırlı bilgilerle eserin muhtevası hakkında kesin bir hükme varmanın zor olduğunu vurgulamıştır (Afyoncu, 2003: 170-171).

2.2. Divan

Divan'ın tespit edilebilen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü No. 418'de kayıtlıdır (Yaltkaya ve Bilge, 1945: 535; MEB, 1967: 810). Eser üzerine Cenk Açıkgöz tarafından doktora tezi hazırlanmıştır (Açıkgöz, 2016). Bu bölümde *Nakşî Divanı* hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.¹⁴

¹⁴ Makalede *Nakşî Divanı* incelenirken kullanılan beyitler ve şiir numaraları şu kaynaktan alınmıştır: AÇIKGÖZ, Cenk (2016), *Nakşî-i Eyyûbî [Ö. 1764] Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

2.2.1. Nazım Şekilleri

2.2.1.1. Kasâ'id

Divan'da 112 kaside vardır. Kasideler bölümü dört adet münacatla başlar. Beşinci kaside ise naattır. Şair münacat ve naat türündeki kasideleri *Divan*'ının başına almaya özen göstermiştir. Kırk elli beyitten meydana gelen 5 (43 beyit), 26 (41 beyit), 27 (40 beyit), 28 (50 beyit), 76 (49 beyit), 83 (55 beyit), 95 (40 beyit), 121 (43 beyit), 124 (59 beyit), 131 (51 beyit), 155 (52 beyit) numaralı kasidelerde klasik kaside planında bulunan nesib-teşbib, tegazzül, medhiye, fahriye, dua vb. bölümlerin tamamına veya çoğuna yer verilmiştir. Bunun yanında *Divan*'da 5, 7 ve 9 beyitlik kısa kasidelere de çok rastlanır. Hatta iki üç beyitlik kasideler de vardır.

“Yâ Resûla'llâh” ve “efendim” ikişer, “yâ Rabbenâ” 3, “geldi” ise 5 kasidede redif olarak kullanılmıştır. Münacat ve naatlar dışındaki kaside ve kıt'a-i kebirelerde genellikle tarih düşürme sanatı bulunmaktadır. Nakşî'nin tarih düşürme sanatının türlü inceliklerine vâkıf olduğu ve aynı şiirin birden fazla beytinde tarih düşürebildiği görülür. XVIII. yüzyıl kaside anlayışının tipik özellikleri (kasidenin beyit sayısını azaltma, tarih düşürmeye önem verme, kıt'a-i kebre kafiyeli şiirleri kaside işleviyle kullanma vb.) Nakşî'de oldukça belirgindir.

Kasidelerin önemli bir bölümü I. Mahmud (1730-1754), III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa'ya (1757-1774) yazılmıştır. Kasideler bölümünde III. Mustafa Han övgüsü içeren 58 şiir (kaside, kıt'a-i kebre, terkib-bend, müseddes vb.) tespit edilmiştir. Kasidelerin bir bölümünde doğrudan III. Mustafa övülürken bir bölümünde ise III. Mustafa'nın emrindeki devlet adamları övülmüş, bu vesileyle padişahın övgüsüne de yer verilmiştir. Bazı kasidelerde övülen padişahın adı açıkça belirtilmemiştir. Bu nedenle kasideler bölümünde III. Mustafa medhiyelerinin yukarıda verilen sayının da üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Kasideler bölümünde I. Mahmud ve III. Osman medhiyelerine daha az yer verilmiştir. Müftî Dürrîzâde, Âsaf Mustafa Paşa, Dârü's-Sa'âde ağası Beşîr Ağa, Mîrâhûr Halîl Bey, Zeyneb Sultan gibi pek çok devlet mensubu da övülmüştür.

Divan'ın kasideler bölümünde kıt'a-i kebre şeklinde kafiyelenmiş (xa-xa-xa-...) 37 şiir vardır. Bu kıt'a-i kebrelerin bir bölümü tarih kıt'ası sayılabilir. Bir bölümü ise oldukça uzundur ve kaside işleviyle kullanılmıştır. *Divan*'daki 29 (54 beyit), 88 (34 beyit), 101 (19 beyit), 110 (19 beyit), 113 (22 beyit), 115 (20 beyit), 122 (17 beyit) vb. kıt'a-i kebreler ilk mısraları hesaba katılmazsa birer kaside görünümündedir. Üstelik dinî tür veya medhiye niteliğindeki bazı musammatların da (terkib-bend, müseddes,

muhammes vb.) kasideler bölümüne alınması kaside nazım şeklinin kapsam ve tanımını daha da belirsizleştirmiştir. O dönemin birçok şairi gibi, Nakşî de kasideler bölümüne alacağı şiirleri seçerken şiirlerin sadece şekil özelliklerini değil, tür ve içeriklerini de dikkate almıştır. Ayrıca 2 beyitten 59 beyte uzanan kaside anlayışıyla kaside nazım şeklinin sınırlarını zorlayarak geleneksel kasideyi dönüştürme çabası içine girmiştir. Bu bakımdan *Divan*'ın kasideler bölümü nazım şekilleri hakkındaki tartışmalara ve çözülememiş sorunlara ışık tutacak niteliktedir.

2.2.1.2. Gazeliyyât

Divan'da 360 gazel bulunur. Gazeller kafiye harflerine göre bölümlere ayrılmıştır. Her gazel bölümünün başına ilgili bölümün harfine göre kafiyelenmiş bir matla beyti konmuştur. Bu tertip şekli *Nâbî Divanı*'nı akla getirir. Zira *Nâbî Divanı*'nda aynı bölümlendirme rubailerle yapılmıştır. Ayrıca *Nâbî Divanı*'nda gazel bölümlerini ayıran *Harfü'l-Elif*, *Harfü'l-Bâ*' vb. başlıklar kullanılmıştır. *Nakşî Divanı*'nın gazel bölümlerinde de bu başlıkları andıran *Fî-Harfi'l-Elif*, *Fî-Harfi'l-Bâ*' vb. başlıklar vardır. Nakşî de Nâbî gibi (Bilkan, 1997: 450-452) gazeliyyât bölümüne geçmeden önce divan tertip etme sebebini açıklayan, divan dibacesi işlevine sahip bir kıt'a-i kebireye yer verir. Bu kıt'a-i kebire, kasideler bölümünden gazeller bölümüne geçişi sağlayan bir ara şiir işlevi görür. Gazeller bölümündeki bu düzen, Nakşî'nin divan tertibinde Nâbî'den etkilendiğini gösterir.

Nakşî, geleneğe uyararak Arap alfabesindeki her harf için bir gazel bölümü oluşturmuştur. *Divan*'da hemze harfi için dahi bir bölüm bulunur. Şair yalnızca *Fî-Harfi'z-Zâ*' (ظ) başlığını taşıyan bölüm için gazel yazma fırsatı bulamamıştır. Bu bölümün başına ancak bu harfe uygun kafiyelenmiş bir matla (Mt. 319) yerleştirebilmiştir. Dolayısıyla *Divan*'da 29 değil, 28 harfe göre kafiyelenmiş gazeller bulunur. Gazel bölümlerinin sonlarında ileride yapılacak ilaveler için boşluklar bırakılmış olması şairin divanına son şeklini veremediğini gösterir.

Divan'da musammat gazel (G. 351, 416 ve 543), müstezâd gazel (G. 421 ve 577), mutavvel gazel (G. 456 ve 470) ve nâ-tamâm gazel (G. 481) örneklerini bulmak mümkündür. Nakşî, Rif'at (G. 238 ve 456) ve Sebkatî (G. 457) ile müşterek gazeller de yazmıştır. Akis sanatıyla yazılmış gazeller (G. 583 ve 584) ve bir müstezâd gazel (G. 557) musammatlar bölümüne alınmıştır. Belli ki bu gazellerdeki mısralar iki eşit parçaya ayrıldığında her beytin bir bende dönüşeceği ve gazellerin musammat görünümü alacağı hesaba katılmıştır. Gazeller bölümüne alınmış olan 420. şiir, kıt'a-i kebire şeklinde kafiyelenmiştir. Bu şiir, nazım şekilleriyle ilgili karışıklıklara bir

yenisini eklemektedir. Nakşî, kıt'a-i kebire şeklinde kafiyelenmiş şiirleri bazen gazel, bazen de kaside işleviyle kullanmakta hiçbir sakınca görmemiştir. Ayrıca *Divan*'daki 10. kasidenin gazeliyyât bölümüne de alınması ve aynı zamanda gazel (G. 473) sayılması daha da tuhaftır. Şairin nazım şekilleriyle ilgili bu tür kural dışı tasarrufları bazı şiirlerin nazım şeklinin kesin olarak tespit edilmesini imkânsız hâle getirmektedir.

2.2.1.3. Musammatlar

Divan'da 19 şarkı, 14 muhammes, 10 tahmis, 4 müseddes, 2 terhib-bend, 2 mu'aşşer, 1 müsemmen, 1 müsebba vardır. Terhib-bend, mu'aşşer, müsemmen, müsebba, müseddes ve muhammeslerin hepsi 5 bentten oluşur. Musammatlar bölümü, gazeller bölümünden sonra gelir ve münacatla başlar. Musammatların çoğu bu bölüme alınmış olmakla birlikte münacat veya medhiye niteliğindeki bazı musammatlar, kasideler bölümündedir. Belli ki devlet büyüklerine sunulacak bazı musammatlar da kaside gibi değerlendirilmiştir. Kasideler bölümünde 3 muhammes (M. 7, 75 ve 77), 2 terhib-bend (M. 6 ve 41), 2 mu'aşşer (M. 8 ve 14), 2 müseddes (M. 40 ve 150) vardır. Kasideler arasına alınan muhammesler nasihat (M. 7), nevrüziye (M. 75) ve sıhhatname (M. 77) türündedir. Terhib-bendler münacat (M. 6) ve III. Mustafa'nın yeni yılını tebrik (M. 41) maksadıyla yazılmıştır. Mu'aşşerler nasihat (M. 8) ve münacat (M. 14) sayılabilir. Müseddesler ise III. Mustafa'nın bayramını tebrik (M. 40) ve berfiye (M. 150) niteliğindedir.

Kasideler bölümündeki bu tabloya bakıp Nakşî'nin medhiye niteliğindeki bütün musammatları kasideler bölümüne alma eğiliminde olduğu zannedilmemelidir. Zira musammatlar bölümüne alınan muhammeslerin de çoğu medhiye, dua, münacat vb. için yazılmıştır. Bu bölümdeki 11 muhammesin sadece 2 tanesi âşıkane duyguları dile getirir. Dolayısıyla şairin musammatların dâhil edileceği bölümler konusunda tutarlı ve net bir yaklaşım içinde olduğu söylenemez.

Nakşî'nin devrinin edebî zevkine uyarak murabba yerine ısrarla şarkı nazım şeklini tercih etmesi dikkat çeker. *Divan*'daki 19 şarkının çoğu âşıkane duyguları ifade eder. Dört şarkının ise naat, medhiye, cülusiye ve rahşiye özelliğine sahip olduğu görülür. Ayrıca iki şarkı (M. 573 ve 589) hece ölçüsüyle yazılmıştır. Şarkıların tamamına yakını beş bentten oluşur. Ayrıca Nakşî, 'İzzî'ye sekiz (M. 555, 556, 557, 558, 559, 562, 563 ve 565), Besîm'e bir (M. 564) tahmis yazmıştır. Nakşî'nin kendi gazeline de bir tahmis (M. 554) yazdığı anlaşılmaktadır.

2.2.1.4. Rubâ'ıyyât

Divan'da musammatlar bölümünden sonra gelen ve "Fi'r-Rubâ'ıyyât" başlığını taşıyan bir bölüm vardır. Bununla birlikte bu bölümde Nakşî'nin rubai vezinlerini kullanarak yazdığı hiçbir şiir yoktur. Bu bölüme "rubâ'ıyyât" denmesinin sebebi "dörtlükler" anlamına da gelen "rubâ'ıyyât" kelimesine dört mısradan oluşan bütün nazım şekillerini (dübeyt, kıt'a vb.) kapsayacak bir anlam yüklenmesidir.

Şair dört mısradan oluşan şiirler yazmak istediğinde rubai veya kıt'a yerine dübeyt nazım şekline ağırlık vermiştir. Rubâ'ıyyât bölümünde tamamına yakını (aa-ba) şeklinde kafiyelenmiş 39 dübeyt vardır. Bu şiirlerin çoğu şekil ve içerik yönünden âşıkane duyguları anlatan nâ-tamâm gazelleri andırır. Şair pek çok dübeytinde (D. 602, 605, 609, 611, 618, 624, 625, 626, 631 ve 633) mahlas kullanmış, bazen de mahlasına ilk beyitte (D. 617) yer vermiştir. Bazı dübeytlerin (D. 619 ve 623) her mısrasına birer kısa mısra eklemiş ve şiirleri müstezâd dübeyt hâline getirmiştir. Bu özellikleriyle *Divan*'daki bu bölüm, geleneksel rubâ'ıyyât bölümlerinden oldukça farklıdır. Nakşî (xa-xa) şeklinde kafiyelenen iki beyitlik kıt'alara rağbet etmediğinden bölümde sadece 2 kıt'a vardır.

2.2.1.5. Müfredât

Divan'da rubâ'ıyyât bölümünden sonra "Fi'l-Müfredât" başlığını taşıyan bir bölüm bulunur. *Divan*'da 83 matla olduğu hâlde yalnızca 54 matla müfredât bölümüne alınmıştır. Geriye kalan 29 matla ise alfabetik olarak sıralanan gazel bölümlerini ayırmak için kullanılmıştır. Yani her gazel bölümünün başına bölümün kafiyesine uygun bir matla yerleştirilmiştir. Gazel bölümlerinin başına alınan matlalar, daima münacat ve naat niteliğindedir; müfredât bölümündeki matlalarda ise genellikle âşıkane duygular işlenmiştir. Nakşî matla yazmaya ağırlık vermiş ve müfredde pek rağbet etmemiştir. *Divan*'da yalnızca 3 müfred vardır. Bu müfredlerin hepsi (Müf. 659, 679 ve 693) müfredât bölümündedir. Ayrıca *Divan*'da iptal edilen bir şiirin ilk beyti de müfred (Müf. 56) görünümü almıştır. Üstü çizilmiş olan bu şiir parçasının yine de müfred değil, iptal edilmiş bir şiir sayılması daha uygundur.

2.2.2. Vezin

Divan'da 15 farklı aruz kalıbına yer veren Nakşî'nin en sevdiği kalıp 243 şiirinde kullandığı "Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün" kalıbıdır. Şair 161 şiirinde "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün", 140 şiirinde "Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbını kullanmıştır. Nakşî Türkçenin yapısına uygun, söylenişi kolay kalıplara yönelmiştir. Bu durum, Nakşî'nin şiirin dış

yapısından ziyade genellikle söylemek istediği meselelere ve meramını ifade etmeye odaklandığını göstermektedir. *Divan*'da hece ölçüsüyle yazılmış iki şarkı bulunması da dikkat çeker. Bunlardan 573. şarkı (6+5=11), 589. şarkı ise (4+4=8) kalıbıyla yazılmıştır.

Divan'daki iki şiir parçası vezin bakımından sorunludur. Bunlar Nakşi'nin şiir yazma denemelerinden arda kalan, iptal edilmiş beyitlerdir. İki beyitten ibaret olan 123. şiirin beyitleri birbirinden farklı aruz kalıplarıyla yazılmıştır. Üstü çizilmiş olan 56. beytin vezni ise bozuktur. *Divan*'da geçen aruz kalıpları, bahirlerine ve kullanım sayılarına göre sıralandığında şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 1: *Divan*'da kullanılan aruz kalıplarının şiirlere göre sayısı

Bahir	Aruz Kalıbı	Şiir Sayısı
Remel [<i>Koşma</i>]	<i>Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün</i>	161
	<i>Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün</i>	140
	<i>Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün</i>	2
Hezec [<i>Türkü</i>]	<i>Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün</i>	243
	<i>Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün</i>	87
	<i>Mefâ'îlün mefâ'îlün</i>	7
	<i>Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün</i>	4
	<i>Mef'ûlü fe'ûlün mef'ûlü fe'ûlün.</i>	2
	<i>Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün fâ'</i>	1
Recez [<i>Titrek</i>]	<i>Müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün</i>	4
	<i>Müstef'îlâtün</i>	1
Münserih	<i>Müfte'îlün fâ'îlün müfte'îlün fâ'îlün</i>	4
Muzâri' [<i>Benzer</i>]	<i>Mef'ûlü fâ'îlâtü mefâ'îlü fâ'îlün</i>	9
	<i>Mef'ûlü fâ'îlâtün</i>	1
Müctes [<i>Kopuk</i>]	<i>Mefâ'îlün fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün</i>	24

Yüzyılların birikimiyle olgunlaşan edebî gelenek sayesinde, XVIII. yüzyıl şairleri Türkçeyi aruz kalıplarına uydurmada genellikle çok başarılı olmuştur. Nakşi'nin şiirlerinde ise imale, zihaf ve sekt gibi aruz kusurlarının

devrine göre fazla olması düşündürücüdür. *Divan*'da pek çok medli hecenin bir buçuk (- .) değil, bir kapalı (-) hece sayıldığı görülür. Nakşî'nin gazellerinde ahenge daha fazla dikkat ettiği, tarih düşürmeye odaklandığı kaside ve kıt'a-i kepirelerinde ise aruz kusurlarının oldukça arttığı görülür. Nakşî sözcükleri aruza uydurmak için ses türemesine (afv-afıv, akl-akıl, bezm-bezim, dehr-dehir, hayf-hayıf, hüsn-hüsün, rahm-rahim, sabr-sabır, zikr-zikir, bülbülveş-bülbülveş vb.) ve ses düşmesine de (eyi-ey, boyun-boyn, ki ana-k'ana, ki ol-ko'l, sehî-seh vb.) başvurmuştur. Mesela aşağıdaki beyitte "sehî" ve "boyun" sözcüklerindeki bazı sesler atılmıştır:

Maksadı ol ser-keş-i serv-i sehün bilmem n'ola
Kim soguk mu'âmele kılmak bana boyn egmeyüp (K. 69/4)

2.3. *Divan* dışındaki kaynaklarda bulunan şiirler

Nakşî, Enderun şairlerinden olduğu için padişahlarla daha kolay iletişim kurma imkânı yakalamış ve fırsatını bulduğunda onlara şiirler sunmuştur. Şairin sultanlara sunduğu şiirlerin bir kısmı devlet arşivlerine de girmiştir. Bazıları *Divan*'da da bulunan bu şiirlerin çoğunda I. Mahmud Han övülür ve tarih düşürme sanatına yer verilir. I. Mahmud Han'a sunulan şiirlerden biri padişah tarafından inşa ettirilen aktarmaların donanmaya katılmasını müjdelere. İlk ve son beyitleri aşağıya alınan 7 beyitlik bu kıt'a-i kepirenin son beytinde h. 1164 tarihi düşürülmüştür:

1. Te'âla'llâh gazâ-pîrâ-yı Mahmûd Hân-ı zî-şânun
Kerâmet ile tezyîn eylemiş Hak zât-ı a'lâsın
7. Mübârek-bâd sa'âdet-bâd bugün Sultân Mahmûdun
Müzeyyen kıldı akdarmalarıyla, İzid donanmasın (BOA, *TSMA.E*, 365/32)

I. Mahmud Han'ın yeni yılını tebrik etmek için yazılan 5 beyitlik bir kasidenin her beytinde h. 1164 tarihi düşürülmüştür:

1. Tefe''ül eyledüm nâsun yümün çıkdı bu sâl fâli
Cenâb-ı Hân Mahmûdun da efzûn ola ikbâli
5. Didüm şeş mısra' ile Nakşiyâ târîh-i vâlâsın
Mübârek eyleye Hak şâh-ı devrâna bu nev-sâli (BOA, *TSMA.E*, 365/64)

I. Mahmud Han'ın bayramını tebrik etmek için yazılan 5 bentlik mütekerrir müseddesin her bendinde h. 1165 tarihi düşürülmüştür:

1. Bâreka'llâh kim bugün Sultân Mahmûd-ı reşîd

Virdi 'adl üzre 'ibâdu'llâha ol şevk-i cedîd
Re'y-i iclâlinde bâ-nâmver hemân 'ahd-i meşîd
Her ne kim eyler ümîd eymen kılup Rabbü'l-Mecîd
Eyleyüp Mevlâ bu 'adl devlet ile 'ömrin mezîd
Hân Mahmûdun ide nev-'îdini Îzid sa'îd (BOA, *TSMA.E*, 365/28)

I. Mahmud Han'ın Eyüp Sarayı'na teşrifleri dolayısıyla yazılan 14 beyitlik kıt'a-i kebirenin son beytinde h. 1166 tarihi düşürülmüştür:

1. Sad bâreka'llâh kim şehâ iclâl-i devletle zihî
Sensin imâm-ı mülk-i dîn zümre-i İslâmdur cefin
14. Devlet ile göç eyleyüp ey sâye-i Rabbü'l-Kerîm
Eyyüb Sarâyın eyledi ihyâ kudûm-ı eşrefin (BOA, *TSMA.E*, 364/58)

I. Mahmud Han'ın nakilleri dolayısıyla yazılan 10 beyitlik kıt'a-i kebirenin son beytinde h. 1166 tarihi düşürülmüştür:

1. Bugün nakl-i hümâyûn-ı şeref-bahş-ı cihân-bândur
Beşâret olsun âfâka bu 'azmi zıll-ı Yezdânun
10. İdüp tebşîr didi rûh-ı kuds bu nakli târîhin
Bu ikbâli sa'âdet-bâd hümâyûn nakli sultânun (BOA, *TSMA.E*, 364/58)

Yukarıdaki kıt'a-i kebirenin geçtiği belgede yine I. Mahmud Han'ın nakilleri dolayısıyla yazılan ve h. 1166 tarihini veren "dîger" başlıklı iki müfred de vardır:

Çâr-ı cihetden geldükde târîh
Nakl-i hümâyûn efzûn-ı şevket (BOA, *TSMA.E*, 364/58)
Bir fâl-i mes'ûd geldi bu târîh
Nakl-i şehensâh oldu mübârek (BOA, *TSMA.E*, 364/58)

I. Mahmud Han'ın yeni yılını tebrik etmek için yazılan 7 beyitlik bir kasidenin son beytinde h. 1168 tarihi düşürülmüştür:

1. Sâl nâmıyla bugün bir kad-i mevzûn geldi
Ya'nî bu yümn ü ferah yevm-i safâgûn geldi
7. Hân Mahmûda ebed sa'd ide Rabbü'l-Vâhid
Habbezâ yümn-ile nev sâl-i hümâyûn geldi (BOA, *TSMA.E*, 364/44)

III. Mustafa Han'ı övmek ve başta Şehzade Selim olmak üzere sultanın ailesine dua etmek için yazılan 5 beyitlik bir kasidenin ilk ve son beyitleri ise şu şekildedir:

1. Ey cenâb-ı hazret-i Bârî Hudânun sâyesi
V'ey Resûlu'llâhun icrâ-yı şerî'at vâyesi
5. Nakşî Hakdan dilerem niçe bu aylara irüp
Ola rüchân zâtunun tahtında şevket pâyesi (BOA, TSMA.E, 362/5)

Ayrıca III. Mustafa'ya sunulan cülusiyyelerin bir araya getirildiği bir mecmuada da Nakşî'nin 16 beyitlik bir kasidesi vardır. Mecmuanın eldeki tek nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Y. 733'te kayıtlıdır. Mecmuada geçen kasidenin son beytinde h. 1171 tarihi düşürülmüştür:

1. Bâreka'llâh Mustafâ Hân-ı zamân
Kim odur şâhenşeh-i 'Osmâniyân
16. Sâhib-i 'adl-i bülehd Hân Mustafâ
Câ'-i zıll-ı Hayy u sultân-ı cihân (Yıldız, 2020: 145-146)

3. Nakşî'nin Edebî Kişiliği

Nakşî'nin gazelleri etkilendiği şairlere göre farklı üslup özelliklerine sahiptir. *Nakşî Divanı*'nda âşıkane, şuhane, müstehcen, mizahi, didaktik, hikemî, tasavvufî vb. gazelleri bir arada bulmak mümkündür. Nakşî'nin gazel tarzını şekillendiren belli başlı şairler Nâbî, Sâbit ve Nedîm'dir. Bununla birlikte pek çok âşıkane gazeli Necâtî, Zâtî, Bâkî çizgisindeki klasik üslubun özelliklerini yansıtır. Bu gazellerde yüceltilen sevgili, cinselliği öncelleyen bir aşk anlayışı, ayrılık acısı ve kavuşma özlemi gelenekleşmiş şiir diline uygun sözcük ve benzetmelerle ortaya konmuştur:

Ben nice gülşende bülbül gibi nâlân olmayam
Başuma dünyâyı zindân itdi bu baht-ı siyâh (G. 495/4)

Zann itme felekde görinen mihr ile mehdür
Bir âh ile yakdum iki meş'al dehenümden (G. 402/2)

Visâl-i yâra fırsat düşicek fevt itme kim Nakşî
O bir kuyruklu yıldızdur ki kırk yılda dogar bir kez (G. 264/5)

Ka'be-i rûyun tavâf idenler ol meh-pârenün
Lezzet-i bûs-ı lebin teşbîh iderler zemezme (G. 466/4)

Şairin mizahi, esprili, müstehcen gazelleri ise Sâbit'in klasik üslubu dönüştüren ve yeniden üreten tarzının etkisindedir. Bu gazelerde sevgiliyi alaya ve hafife alma, muziplik, gerçekçilik, akılcılık, faydacılık, maddi bir aşk anlayışı, müstehcenlik, çapkınlık ve açıkça ifade edilen cinsel arzular göze çarpar:

Cinsel arzuların alenen dışa vurulması:

Visâli girse dest-i 'âşıkâ gömgök idüp emsem
Ber-i sîmin o şuhun sahn-ı sünbülzâra döndürsem (G. 381/1)

Bir bûse diler dil güzelüm vir memelerden
Gül-rûy zekâtın kerem it vir memelerden (G. 405/1)

Kaş çatma gözün süzme 'abesdür dile rahm it
Zer sîm ise matlûb eger al vir memelerden (G. 405/5)

Cinsel ilişkinin tasviri:

O şûh-ı mest-i nâzî h'âbda gördüm oldum 'uryâne
Sokıldum sînesine havf-ıla yorgana gizlendüm (G. 396/2)

Yârun seherî mahfî firâşına süzildüm
Şeb-nem gibi san bir gül-i ter koynına girdüm (G. 392/2)

Şarâb-ı vuslatın mestâne çekmiş 'âşık ol şûhun
Fezâ-yı câme-h'âb içre düşüp bî-çâre demlenmiş (G. 302/5)

Sevgiliyi hafife alma ve ondan faydalanma eğilimi:

Gelmez kümes-i vasla kebûterveş o vahşî
Tâ bir iki dâne zer ile yemlemeyince (G. 458/4)

Bî-ta'ab sayd iderüz yârı bebirdirerek
İşte sayyâdlıgun bu reviş arslancasıdur (G. 209/4)

Agzuma alup çiyner idüm gabgab-ı sîbin
Dad almag-içün ol büt-i ra'nâ ele girmez (G. 274/3)

Sevgiliye değer vermeme:

Nakşî öyle âfet-i bî-merhamet gadr-âvere
Nakd-i cân degül netice eylemez bir pâre 'arz (G. 313/5)

Mecnûn ile hem-reng olamam bahs-ı vefâda
Bir Leylî için olmaga âvâre ne hâcet (G. 177/4)

Zamâne dil-berine iltifât u 'arz-ı râz itmek

Dimiş erbâb-ı ‘âkil bu ‘asırda budalalıkdur (G. 216/4)

Sevgili hakkında alaycı ve gülünç tasvirler:

Tüfeng-i şevkı kurup üst tetikden ol perî-zâd
Derûn-ı Nakşî benümdür diyü nişân atıyor (G. 232/5)

O şûh der-çenber idüp ‘ankebûtveş rîş-i ‘ışkıyla
Vücûdum ser-be-pâ misl-i meges bend itdi kısıkvrak (G. 342/3)

Rakibi ve âşıkları alaya alma:

Rakîb-i engerek-sîret düşürmüş fursatın âhir
Lebin emmiş dolanmış mû-miyân-ı yâra semlenmiş (G. 302/4)

O şûh ‘uşşâka ‘arz-ı hüsn idüp çok olta yutdirmiş
Ne hüsn ü âna mâlik seyr idün tutdukça tutdirmiş (G. 303/1)

Şairin Nedîm etkisiyle yazdığı gazellerinde ise şuhane bir üslup, örtülü cinsel çağrışımlar ve daha nahif bir dil vardır:

Mânend-i hâle kol dolasam âfitâbuma
O mâh-ı ‘işve gelse benüm câme-h’âbuma (G. 454/1)

Bu şeb h’âb içre âgûşumda bir sîmîn-beden buldum
Sarıldum hâleveş ol mâha çün bî-pîrehan buldum (G. 373/1)

‘Azm-i seyr itse ne dem ol perî Sa’d-âbâda
Yâl ü bâline olur serv-i revân üftâde (G. 477/1)

Nakşî şiirlerinde adlarını defalarca andığı Nef’î ve Nedîm gibi şairlerden ziyade adlarını nedense hiç anmadığı Nâbî ve Sâbit’in etkisinde kalmıştır. Bu şairlerin etkisiyle şiirlerinde yerel unsurlar, atasözleri, deyimler ve sokak diline yer vermiş; bu anlayış sonucunda “aygır, kısrak, kümes, yem, torba, harâr, kazan, mıknaş, cınbız, olta, tetik, tüfeng” vb. ilginç sözcükleri şiir diline sokmuştur. Özellikle Nâbî etkisindeki şiirlerinde alışılmışın dışında kullanılan ekler nedeniyle telaffuzu zorlaşan sözcükler ve şiirde görülmesi beklenmeyen araç-gereç adları vardır. Ayrıca mesel-güylük, nasihat, tecrübe, öz güven, hikmet ve doğruluk öne çıkar:

Zâhir ü bâtın dil-âgâh ‘ârif-i sâf-meşrebüz
İki yüzliler gibi mânend-i pâlyûş olmayuz (G. 280/4)

Sanma zâhid vasl-ı yâra biz bunalmışlardanuz
Mutrib-i devrânveş her sâzı çalmışlardanuz (G. 263/1)

Boş torba ile esb tutılmaz çü meseldür

Bîhûde gönül vuslat-ı cânân ele girmez (G. 273/4)

Ebed mânend-i mîknâtîs hemân cezb-i derûn idüp
Niçe fûlâd-dil olmuş beste gör üftâdegânında (G. 474/2)

Âdem ogluyuz bize mevrûsdur huld-ı berîn
Men'ine kâdir degül kes lutf-ı Rabbi'l-'âlemîn¹⁵ (Mat. 660)

Mümâsil olmaz efendi kenârun âfeti ger
Olnca hâk-i Sitanbul hüsünde hûbter-i nâz¹⁶ (Müf. 693)

Nakşî'de Nâbî ve Sâbit etkisiyle çok güçlü bir yerelleşme eğilimi ve çarşı diline yönelik görülür. Nakşî, halkın ve hayatın içinden gelen, sokağın canlılığını yansıtan tabirleri şiir diline yerleştirmiştir. “Senin hangi kumaştan olduğunu çok iyi biliriz!”, “Çeneni niye benden sakınıyorsun, yer miyim?”, “Sen bu akılla günde bin bayram edersin!”, “Kendini övüp durma, arife dır dır etmek yakışmaz!”, “Yâri kuzu gibi koynuma alsam, evladım gibi bağrıma bassam!” vb. günlük konuşmanın sıcaklığını yansıtan ifadeleri Nakşî'nin gazellerinde bulmak mümkündür:

Kılsa her tarz ile esbâb-ı cemâlün tezyîn
Ne kumâş oldığın ol âfetün a'lâ bilürüz (G. 275/4)

Gabgab-ı sîbüne hayfâ irmedi bir kez elüm
Böyle sakınmak nedür yir miyem ey şûh-ı cihân (G. 406/4)

Banadur yalnız meyli hemân ol fitne-perdâzun
Dir isen günde bu 'akl-ıla bin bayram idersin sen (G. 429/2)

Yeter medh itme kendün zemme yir ko bir meseldür bu
Ki düşmez 'ârife da'vî-i lâfi dâ'imâ dır dır (G. 233/8)

Alup gehvâre-i koyna kuzıveş Nakşiyâ yârı
Basup bagruma mânend-i peder bârî ogul disem (G. 381/5)

Nakşî'nin halkın genel eğilimine uyararak klasik Türk şiirinin temsilcilerini “divan şairi” olarak adlandırması bu şiir tarzının adlandırılma meselesine ışık tutar:

¹⁵ Bu beyit Nâbî'nin aşağıdaki beytine anlam yönünden çok benzemektedir:
Kimdür bizi men' eyleyecek bâg-ı cinândan
Mevrûs-ı pederdür girerüz hâne bizümdür (Bilkan, 1997: 628).

¹⁶ Bu beyit Nâbî'nin aşağıdaki beytine anlam yönünden çok benzemektedir:
Bilen hâk-i Sitanbuldur rûsûm-ı şîve-i nâzı
Kenârun dil-beri nâzik de olsa nâzenin olmaz (Bilkan, 1997: 685).

Ta‘accüb Nakşiyâ da‘vâ-yı şî‘r itmiş bize ol yâr
Dîvân şâ‘iriyem dirmiş Emîn ismin lakablanmış (G. 308/5)

Nakşî’nin Nâbî gibi devrinin toplumsal aksaklıklarını eleştirdiği ve uğradığı haksızlıklara değindiği şiirleri de vardır. Nakşî bu şiirlerinde dahi sorun çözmeye dönük yapıcı bir dil kullanır. Nakşî’nin kendi düşmanları yüzünden ağır kayıplara uğramasına rağmen hicve yönelmemesi, *Divan*’da hiçbir küfürlü ifadeye yer vermemesi, rakiplerini eleştirirken bile edep dairesinden çıkmaması düzgün kişiliğinin sanatına yansımadır. Müstehcen sözlere ve sokak diline yer vermesine rağmen, aynı üslubu kullanan pek çok şairin aksine seviyesizliğe düşmez.

Nakşî’nin dinî-tasavvufî gazelleri tekke bağlantısı ve Nakşibendilik damarının ara ara kendini göstermesiyle açıklanabilir. Nakşî bu gazellerinde şiirin şekil özelliklerini ikinci plana atan ve yalın dille şiirler söyleyen mutasavvıf bir şair izlenimi uyandırır. Öyle ki şairin diğer gazellerini görmeyen ve yalnızca bu gazellerini inceleyen bir araştırmacı onu bir tekke şairi sanabilir. Mesela aşağıdaki beyit, Yunus Emre’nin musammat gazellerinde geçen beyitleri andırmaktadır:

Ne varlıkla ferahnâkem ne hod yoklıkla gamnâkem
Ne sûfiyem ne dervîş özge şahsam kâlüm anlanmaz (G. 296/5)

Nakşî bu gazellerinde gerçek aşkın Leyla’ya değil Mevla’ya duyulması gerektiğini vurgular. Kadına ve beşerî aşka meylinin olmadığını belirtir:

Zenâna meylümüz yok biz gürûh-ı ‘ışk-ı cânânuz
Bilenler bu tarîk-ı râh-ı ‘ışk içre gezen dirler (G. 257/2)

Sanma bir Leylî için meslek-i Mecnûn-revişüz
‘İşk-ıla râh-ı Hudâya heme hem-râh bizüz (G. 289/2)

Nakşî “kâlû belâ”ya dayanan bir aşk sarhoşluğu, kimseyi kınamamak, insanları ayıplamamak, zikri gizli yapmak, gösterişten uzak durmak, nefisle mücadele gibi tasavvufun önemli düsturlarından didaktik bir üslupla bahseder:

Sâkî-i bezm-i elestden bâde-i ‘ışk içmişüz
Sırrumuz fehm olmaz özge rind-i ser-mest cânlaruz (G. 290/2)

Kimsenün hâline ta‘n itmeyüz ez-cân [u] derûn
Şevk-ıla mahfî şeb ü rûz diyen Allâh bizüz (G. 289/4)

Nefs-i emmâreyi erlik cebr ile zabt itmedür
Gerçi var ol nesne ‘avretde bile erde bile (G. 483/2)

Hevâ-yı nefsi çün Sührâb helâke heykel-i Rüstem
Cihâd-ı ekber eyler Nakşiyâ merdâne er ister (G. 236/5)

Rind odur fakr-ıla fâhr eyleye bir kimseye hiç
'Arz-ı 'aciz eylemeye hâli perîşân ise de (G. 464/3)

Nakşî gazellerinde aniden Hz. Muhammed'i (a.s.) öven beyitlere yer verebilir. Resulullah'a duyduğu sevgiyi ve onun yolunda olma arzusunun sık sık vurgular:

Sanman 'âşıklar bizi kim sâhte-'unvân 'âşıkuz
Biz Resûl-i Kibriyâya ez-dil ü cân 'âşıkuz

Görmedük şekl-i şerîf [ü] ekmelin lîkin anun
Meclisin görmüş gibi hüsnine hayrân 'âşıkuz (G. 285/1-2)

Mahbûb-ı Hudâyı severem kim dil ü cândan
Söyletdi bana Nakşî bu tuhfe gazeli 'ışk (G. 334/5)

Nakşî'nin dili devrine göre sade sayılabilir. Buna rağmen sözcükleri şiire yerleştirirken özensiz davranması ve dil bilgisi kurallarına yeterince önem vermemesi bazı beyitlerinin anlaşılmasını zorlaştırır. Tamlamalardaki söz dizimi yanlışları, vezin ve kafiye gereği sözcüklerin imlasının değiştirilmesi (dür-efşân-dür-efşâ, sedâ-sedây, sehî-seh vb.), sözcüklere getirilen gereksiz ekler (gülşengeh vb.), doldurma sözcüklere (zihî, heme, hemîn, mahzâ vb.) çok başvurulması, pek kullanılmayan sözcüklerin lügatlerden alınarak şiir diline sokulması *Divan*'daki bazı olumsuz özelliklerdendir. Müzik terimlerinin zorlama ifadelerle iham ve tevriye çerçevesinde kullanıldığı bazı beyitlerde de anlam bulanıklığı vardır. Bütün bu sorunlara karşın Nakşî sözünün "ehven", şiirinin "selîs" olduğu iddiasındadır:

Ehl-i suhanun her biri bir vâdîde ammâ
Ben nüktenün idrâk idüp ehvencesin aldum (G. 391/4)

Şâ'ir oldur ki selîsâne gerek eş'ârı
Bahş-ı şevk eyleye erbâb-ı dili güftârı (G. 542/1)

Şairin "akıcı ve kolay anlaşılın şiir" hedefine sürekli bağlı kaldığını ve tutarlı davrandığını söylemek zordur. Nakşî'nin ayrı şairlerin kaleminden çıkmış izlenimi uyandıracak kadar farklı dil ve üslup özelliklerine sahip beyitleri de bunu gösterir:

Zincirleme Farsça tamlamalarla dolu ağır dil:

Mahabbet-pîşe-i zîb-i hayâl-i tab'-ı memdûhum

Fürûg-ı hüsn-ile şu‘le-feşân-ı a‘zamum sensin (G. 433/2)

Hûbîde-i şevk-efgeni nezzâre-i ‘ışka
Memdûh-ı cihân dîde-i hod-râsı müferrih (G. 191/2)

Atasözleriyle örülü yalın halk Türkçesi:

Herkesün hâsılı gönlinde bir arslan yatur
Bu meseldür ki er oğlu er olur her sözi sag (G. 323/3)

İnkisâr itmey ey âfet sana Hakdan dilerem
Sen gibi bir perî gaddâra urul bencileyin¹⁷ (G. 411/2)

Nakşî'nin kullanılmayan sözcükleri özellikle sözlüklerden çıkarıp bazı şiirlerine yerleştirmesi de onun yenilik arayışlarının ve farklı bir vadede eser verme çabalarının sonucudur. Şair, bu sözcükleri özellikle kafiyelerde kullanmış ve böyle yazdığı şiirlerini çözülmesi hüner isteyen birer muamma gibi göstermiştir. Nakşî'nin bu anlayışla kaleme aldığı şiirleri üslubunda ayrı bir yere sahiptir. Mesela Nakşî'nin “pür-lügat” olarak nitelediği bir kasidesinde (K. 21) kafiyeyle özellikle az kullanılan sözcüklerden (sitîz, pür-peşîz, ümîz, şîz vb.) seçilmiştir. Bir kıt‘a-i kebirede de (Kt. 33) aynı yöntemin denendiği ve lügatten çıkarılan pek bilinmeyen sözcüklerle (cef, gatraf, lef, zahref vb.) kafiye yapıldığı görülür.

Başka bir kıt‘a-i kebirede (Kt. 29) Arapça-Farsça tamlamalar ve sözcükler fiile dönüştürülmüş (‘azm-i ‘ademplendi, kasemplendi, muhteremplendi, dem-be-demplendi, Rüstem-şiyemplendi, muhteşemplendi, bâg-ı İremlendi, gümlendi, memdûhü’l-ümemplendi vb.), ayrıca kafiyeyle özellikle pek kullanılmayan sözcüklerle (zelemlendi, reşemplendi, di‘amlandı vb.) yapılmıştır. Diğer bir kıt‘a-i kebirede ise (Kt. 142) kafiye uymayan sözcüklere ye harfi eklenerek (Hudâ-Hudây, ‘âlem-nümâ-‘âlem-nümây, sadâ-sadây, aga-agay, senâ-senây, kethudâ-kethudây vb.) sözcükler kafiye uydurulmuştur. Nakşî'nin bu tür yenilik ve farklılık arayışları gazellerinde de görülür. Genellikle mısra sonlarında bulunan, alışılmıştın dışında ek ve sözcüklerin bir araya getirildiği, telaffuzu zor, uzun sözcükler dikkat çeker: câm-ı Cem it, hayâl-ender-hayâl-ârâsı, murg-ı ebâbilce, murg-ı ebâbilleşerek, çâk-i girîbâncasıdır, dâdî-i sultâncasıdır, perâkendelenür, nâlendelenür, nâzendelenür, âsâncasıdır, Gülistâncasıdır, bunalmışlardanuz,

¹⁷ Bu beyit Mihrî Hatun'un aşağıdaki beytine anlam yönünden çok benzemektedir:
Bed-du‘â itmezem ammâ ki Hudâdan dilerem
Bir senün gibi cefâkâra hevâdâr olasin (Arslan, 2018: 114)

keremlenmiş, mânend-i şebilenmiş, dil-bestelenüp, hicrânligum, merdânlıgum, cûşîş-i tûfâncasına vb.

Sonuç

Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa, III. Mustafa Han'a oldukça yakın bir devlet adamı olması bakımından XVIII. yüzyılın üzerinde durulması gereken simalarındandır. Nakşî, özellikle III. Mustafa'nın tebdillerinin merkezinde yer almasıyla dikkat çeker. Padişahın tahta çıkar çıkmaz Nakşî'yi Hane-i Hassa'ya aldırması ve kahvecibaşı yapması Nakşî'yi en sadık ve güvenilir kullarından biri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Deyim yerindeyse "padişahın has adamı" olan Nakşî'nin III. Mustafa zamanındaki gelişmeleri kaleme aldığı *Vekâyi'-i Sultânî / Târîh-i Nakşî* adlı eseri ne yazık ki hâlâ ele geçmemiştir. Bu eserin ortaya çıkması hâlinde devri aydınlatacak yeni bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Nakşî, şair ve hattat yönleriyle de tanınmasına rağmen hakkındaki bilgiler tezkirelerden ziyade arşiv belgelerinde ve dönemin tarihlerinde geçmektedir. Hatta Nakşî'nin padişahlara sunduğu bazı şiirleri bile arşiv belgelerine girmiştir. Nakşî'nin arşivdeki muhallefatında geçen kıyafetler ve eşyalar dönemin giyim-kuşamı ve ev dekorasyonu açısından Osmanlı kültürüne ışık tutacak niteliktedir. Ayrıca III. Mustafa ile tebdil sırasında giydiği kıyafetler, kullandığı malzemeler ve yürüttüğü faaliyetler tebdillerle ilgili önemli ayrıntıları gözler önüne sermektedir.

Nakşî'nin edebî yönü XVIII. yüzyıl klasik Türk şiirinin değişen ve dönüşen özelliklerini yansıtır. Nakşî; tarih düşürmeye önem verme, şarkı nazım şekline yönelme, hece ölçüsü kullanma, kısa kaside (2-9 beyit) yazma, musammatları kasideler bölümüne alma, kıt'a-i kebireyi kaside işleviyle kullanma, iki beyitlik kıt'a yerine dübeyt yazma, mukatta'ât bölümündeki kısa şiirleri şekil ve içerik bakımından dönüştürme vb. özellikleriyle dönemin değişen şiir anlayışına ve nazım şekilleriyle ilgili tartışmalara ışık tutabilir. Sözcükleri zihaf, ses düşmesi, ses değişmesi ve ses türemesi yoluyla vezin ve kafiyeye uydurma eğilimi Nakşî'de aşırıdır. Arapça-Farsça sözcük ve tamlamalara alışılmışın dışında ekler getirerek şiirde yenilik yapma çabası belirgindir. Nakşî pek kullanılmayan sözcükleri lügatlerden çıkarıp kafiyelerde kullanmış, böylece farklı ve şaşırtıcı olmayı denemiştir. Atasözleri, deyimler ve yerel unsurlar bakımından da zengin olan *Nakşî Divanı* XVIII. yüzyılın dil anlayışı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Nakşî, edebî üsluplar bakımından çok zengin bir yüzyılda yetişmiş ve Saray'la bağlantılı pek çok şair-aydınla etkileşim kurmuştur. Bu sebeple birçok edebî tarzın etkisinde kalmıştır. Dolayısıyla Nakşî'nin şiir anlayışına

sadece bir edebî tarzın yön verdiği söylenemez. Bu durum şairin edebî kişiliği ve tarzı hakkında kesin bir çıkarımda bulunmayı zorlaştırır hatta onun özgün bir üsluba ulaşamadığı düşüncesini akla getirir. Nakşî'nin daha ziyade Nâbî, Sâbit ve Nedîm'in etkisinde kaldığı söylenebilir. Şairin pek çok beytinde cinselliğe ve faydaya dayanan gerçekçi bir aşk anlayışının ve mizahın izleri görülür. Nazım şekil ve türleri bakımından zengin bir divana sahip olan Nakşî'nin bazı şiirleri bestelenmiş ve güncelliğini kaybetmeden bugüne kadar gelebilmiştir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Cenk (2016), *Nakşî-i Eyyûbî [Ö. 1764] Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- AFYONCU, Erhan (2003), “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1.2, 101-172.
- Ahmed Vâsîf Efendi (1270), *Târîh-i Vâsîf* (1. Cilt), Bulak Matbaası, Kahire.
- AKBAYAR, Nuri ve KAHRAMAN, Seyit Ali (1996), *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî* (4. Cilt), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2018), *Mihri Hâtun Dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> adresinden 30.01.2022 tarihinde erişilmiştir.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı* (2 Cilt), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÇAĞLAR, Burhan (2020), “Kitaba Hasredilen Bir Ömür: Son Devir Şarkiyatçılarından Prof. Eleazar Birnbaum”, Der. ve Yay. Haz. Rifat N. BALİ, *Türkiye’de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahafı II*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 417-425.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *TSMA.D*, 10524/4, 2402/48, 2402/49, 2402/50, 2402/51, 2402/52, 2402/53, 2402/54, 2402/55, 2402/56, 2402/57, 2402/58, 2403/49, 2403/50, 2403/51, 2403/52, 2403/53, 2403/55, 2403/56, 2403/57, 2403/58, 2403/60, 2404/10, 2408/1, 6950/1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *TSMA.E*, 125/12, 125/13, 125/14, 362/5, 364/44, 364/58, 365/28, 365/32, 365/64, 389/70, 401/5, 435/8.
- Emîn Efendi (1305). *Kethüdâzâde [Mehmed Ârif] Efendi'nin Terceme-i Hâline Zeyl-i Âcizânedir*. İstanbul.

- GÖRÜR, Cem (2020), *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmî İlgileri*, Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- GÜNGÖR, Tahir (2011), “Osmanlı Sarayı Enderûn’unda Kur’an Kültürü”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, I.3, 43-61.
- GÜNGÖR, Tahir (2019), *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766) (İnceleme-Metin) (2. Cilt)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- GÜRKAN, Hasan ve YÜCER, Hür Mahmut (2021), *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş - Âsitâne Hatıraları- Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi; Emîn Efendi*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- KOÇ, Mustafa (2014), *Tuhfe-i Hattâtîn Müstakimzâde Süleymân Sa’deddîn Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- KONYA, Hilal (2013), *XIX. Yüzyılda Yazılmış Olan Vâsıf Bey’in Güfte Mecmuasının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KURNAZ, Cemâl ve TATCI, Mustafa (2001), *Tuhfe-i Nâilî Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri (2. Cilt)*, Bizim Büro Yayınları, Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Tasnif Komisyonu (1967), *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu (3. Cilt, II. Fasikül)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ÖĞRETEN, Ahmet (1996), *Mustafa Kesbî İbretnüme-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- SARICAOĞLU, Fikret (2008), “Rûznâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 278-281.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1929), “Vekayii Sultanî Tarihi Nakşî”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I.2, 12-15.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1984), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- YAKIT, İsmail (2010), *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul.
- YALTKAYA, Şerefettin ve BİLGE, Rifat (1945), *Keşf-El-Zunun Zeyli, İzâh Al-Maknûn Fî Al-Zayli 'Alâ Kaşf Al-Zunûn 'An Asâmî Al-Kutubi Va'l Funûn (1. Cilt)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- YARIŞ, Sahure (2018), “Üsküdar Ayazma Camii Haziresindeki Mezar Taşları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 27.1, 197-249.

Cenk AÇIKGÖZ

YILDIZ, Aysel (2013), “Şehzadeye Öğütler: Ebûbekir Ratıb Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, 42.42, 233-274.

YILDIZ, Enes (2020), “Sultan III. Mustafa'ya Sunulan Cülûsiyyeleri İçeren Bir Mecmua”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 12, 130-153.